

Joan BODON
LAS DOMAISÈLAS
roman inacabat

1976

Prefaci

Es sus la talvèra qu'es la libertat

Amb un Bodon entemenèrem la primièra plega d'A TOTS.

Lo n° 20 de la colleccion, per ne marcar d'una pèira blanca la sortida, es encara a Bodon que lo consagram.

A TOTS ça que la deu ben un pauc de son nom a l'autor del darrièr jòc. Vos rapelatz lo poëma. Martí lo canta:

Se demòra res a perdre
jogarem lo darrièr jòc.

Tre Los Contes dels Balssàs, la fe e l'òbra de Bodon èran lo grand saut dins lo voide d'una mena de pari pascalian. O benlèu la partida de cartas que lo paire Misèria jòga amb la Mòrt, per ganhar temps, e tanplan per la colhonar un còp per totes:

Joan estirèt la man. Revirèt la primièra carta que frelhèt. Siaguèt un vailet de picas.

- Vailet de picas! marmonèt lo vièlh... Aquela carta qu'as causida dòna lo fial de la tia vida...
- Vièlh! cridèt Ardoïn. De que montas lo cap al mieu enfant. Res es pas vertat de las tias pròias.
- Es vertat çò que l'òm crei! respondèt lo vièlh.
- E mai çò que se pòt pas?
- Çò que se vòl se pòt. Las cartas ensenhan lo camin. Lo que ten a còr de lo segre lo sèc.

La mòrt es al cap del camin, dirà un personatge de Las Domaisèlas. Mas aquel caminament d'un èsser per morir (que fa la trama de totes sos romans) es pas tan solitari coma poiriá semblar: A i segre de longa lo nòstre enterrament, siam venguts mai que mai, candidats a la resurreccion. E la fòrça del romancièr foguèt pas solament de nos estremar totes dins son « ieu, occitans candidats a l'occitanisme; sachèt primièr se reçaupre de nosautres: Sai que el revirava las cartas, mas èra a l'occitanisme de las donar. E l'òbra de Bodon depend benlèu autant de l'istòria de l'occitanisme que çò qu'ela li deu.

A pròva aquel interviu de 1966, dins Letras d'Oc, ont s'anóncia lo poèma de 1970. Cr. Rapin demandava a Bodon çò qu'esperava de la literatura d'òc:

La literatura occitana d'uei? respondiá. Dempuèi la parucion de Viure e subretot l'article d'Ives Roqueta, tot es cambiat. Anam tot drech al nacionalisme occitan, amb o sens lo P.N.O. Donc es dins un sens nacionalista que la literatura d'òc deu anar. Es lo darrièr jòc que jogam e es a nosautres de jugar... E los obratges publicats entrò ara son pas estats nacionalistas. O benlèu son estats nacionalistas vergonhoses, amagats. Pensi als mieus dos: « La Santa Estela del Centenari e Lo Libre dels Grands Jorns. Pensi, tanben, als Camins de la Saba de Lafònt. E tanben al mieu Libre de Catòia que benlèu parla de religion. E que benlèu es quicòm mai que vòl dire. E lo tornariá pas escriure uei. Ara avèm getat la mesa. Juguem. Que podèm perdre mai se jogam pas res? Serà çò que serà.

E foguèt « La Quimèra. Un autre Bodon. Mancat?

Capitat? Diferent. I a pas mai de vergonha, canta Mans de Breish. I E Marti: La vergonha es abolida.

Bodon sap exprimir aquel moment risorgimental coma aviá donat votz a la situacion precedenta, la del ghetto. I aviá tanplan mens de riscas a l'utilisacion pedagogica e psicoterapica de la parabòla: Res non val l'electrochòc dels images. E Bodon, Max Roqueta i avián atench una aisença e una mena de perfeccion classica. Aquò teniá benlèu a l'adequacion coma naturala del romancièr amb la situacion istorica del legeire. Es de creire que la mòrt venenta es mai credibla que las rasons d'esperar. La sola anticipacion possibla es benlèu l'anticipacion, tragica, de la fin. E lo raconte del passat mai cargat de leiçons istoricas pòt pas jamai nos menar qu'al present coma lo coneissèm.

Se compren que Bodon aja donc pausat e resolgut un còp de mai d'un biais novèl lo problèma especific de l'escritura occitanista. Amb Las Domaisèlas, pel primièr còp dempuèi la seria dels Contes, abandona la sembla autobiografia. Pas pus de ieu qu'òm se i pòsca assimilar. E pasmens lo personatge a la tresena persona es totjorn Bodon, embarrat dins el definitivament. « Las Domaisèlas son benlèu l'òbra ont vai lo mai luònh dins la confession. Non pas tant perqué Espinergue es son canton de Roèrgue; Sauvespina, Sauvatèrra; Espin, Crespin; Montespina, Nauçèla... O perqué lo personatge principal pòrta lo seu pichòt nom (lo segond, que l'estat civil coneis a pena, mas qu'es sol emplegat a l'ostal), Clamenç. Mas perqué pel primièr còp lo romancièr sembla reglar sos comptes amb sos pròpris problèmas mai qu'amb la nòstra situacion existenciala o istorica Nòstre desir d'identificacion buta contra aquela reivindicacion d'alteritat. Nos enganem pas sus aquò: Es pas d'ambigüitat que s'agis, mas d'afirmacion d'una irreductibilitat: Sabi çò que siái... mas cresiái que tu èras çò que siás pas. Totas las domaisèlas del roman demoraràn de mascles, dusca dins la pèrdia impausada de sa virilitat. E mai lo voler vincut es negacion, mas pas abséncia de voler.

Daissi als comentators a venir de perlongar l'interpretacion psicanalitica o religiosa d'una òbra que mai que cap d'autra desvariarà lo lector. Mas siái pas segur que lo porcassièr e lo mistic que s'i costejan mai que jamai anen dusca a una vertadièra coïncidentia oppositorum. Es benlèu pas qu'un biais, mai fòrt, de joslinhar la frontièra, nocion-clau de l'univèrs de Bodon.

L'autre pivèla, tua, mas demòra dins son opacitat. Lo poton de la bèstia, es que remanda a quicòm mai qu'a un doble? De l'autre costat del gorg de la mòrt coma de l'amor (La cava es al dedins de tu disiá Saurat), i a un ieu autre, pas un autre ieu: La bèstia qu'es tu, e lo Sant Pau d' « Encaminament Catar ensenha a se'n despolhar. Mas Clamenç?

Cossí que siái, lo roman es inacabat. Es vertat que, segon Roland Barthes, tre las primièras regas d'un raconte, tot es donat. Tanplan qu'a rason. Los còdes son en plaça: La religiositat se daura d'un dimenge; malauteja dins un còp èra tota la societat tradicionala occitana, e los bartasses longs anóncian ja la mòrt del país; reconeissèm al passatge lo berret, discreta signatura de Joan Bodon; nos atardèssem suls detalhs del vestit — las cauças per exemple —, seriá ja un desabilhatge: Es qu'es pas lo soleth en trin de nos parlar d'escondalhas? Fauta de poder interrogar la fin, plan forçats que siam de

quichar los primièrs mots — aquel moment unic d'inauguracion de la paraula — per que nos liuren son secret.

Operacion sens riscas, vist que i aurà pas jamai de verificacion possibla, al nivèl au mens de la narracion: Sauprem pas jamai cossí lo contrapunt nosava finalament, o quitava liures los fials entrevescats del racontè.

E puèi qual nos ditz que Bodon, arribat a la fin, auriá pas tornat escriure tot, dempuèi la debuta?

Aurem pas jamai qu'un borrollhon per las mans, e per exemple i a d'unas flaquièras qu'aurián sai que desaparegut del tèxte definitiu. Al nivèl de l'apreciacion estetica, nos caldrà donc encara renonciar a poder portar cap de jutjament valable. Lo roman demòra inacabat, a totes los sens del mot.

Mas contunhi de pensar qu'amb Bodon, es pas tant l'istòria o la reüssida estetica que còmpta, mas lo messatge. E aici desespèri pas que lo pauc que nos demòra del libre progetat o nos poguèsse liurar. E mai se pòt ben qu'en pausant que lo messatge concernís l'occitanisme nos enganèssem pas de gaire. Encara un còp Bodon aurà riscat son mestier d'escrivan, lo ponch ja aquesit de reüssida, per ensajar un novèl camin de l'escriure. Me demandi s'èra pas de prene lo país — e de se prene — ni progetat dins l'avenir, ni mai cercat dins lo passat, mas pel primièr còp al present:

Un pibol traucat, al ras del pesquièr, mas lo pesquièr es tarit, la baldra put: Lo pibol de la cançon, traucat coma lo nas de l'ors, coma lo sèxe, e atarit. Ome, bèstia, país... Lo voidè, lo gorg negre es pas jamai que l'abséncia de quicòm. Desexualisacion, alienacion. País dels pòrcs e de la Verge, país de Gironda, Talvèra, es que ta vertat es pas dins ta natura?

Las Domaisèlas, roman de l'alienacion? Solide: Nòstre pòble es un pòble forenc dins lo seu quite país, disiá ja «La Quimèra. Mas es pas un roman de la resignacion. Bodon es lo romancièr de l'umiliacion, pas de la vergonha. De la dignitat. E mai se lo cocut de Lavanesc sembla lo revertar dusca dins la mòrt:

Quand lo trobèron estirat los uèlhs dobèrts sarrava encara dins sa man arredida un fuèlh de papièr, son darrièr poèma:

La mòrt es aqui que m'espèra
La mòrt es al cap del camin
Que me servirà la colèra
Sens ieu pòt tornar lo matin.

E mai dintrada, sa revòlta fa que per nosautres, lo matin desenant tornarà pas jamai sens Joan Bodon. Se tòrna lo matin.

Joan LARZAC.

I

AQUEL DIMENGE

Per aquel dimenge d'agost, vèrs las doas oras de vèspre, Clamenç travèrsa lo sol de l'escodre d'un còp èra. E ara se'n va pel claus dels bartasses longs. Lo solelh dardalha. Clamenç, tot còp, tira sul berret. Clamenç. Pòrta de cauças treliças, d'un blau passit, sarradas per una cencha boclada de coire. Ni vèsta, ni brisaud, solament una camiseta roja, de las margas cortas. E se'n va, linge e leugièr. A pro pena se prautís de sas sabatinas de cuèr doç las èrbas secas rabastinadas que cracinan a cada pas. Al fons del claus lo pibol se quilha, un pibol traucat, al ras del pesquièr. Mas lo pesquièr es tarit. La baldra put.

Clamenç trauca pel bartàs que coneis lo pas. Un moment se ten d'un tanc de garric. Se daissa tombar dins lo camin plond. Aquí lo solelh pòt pas dintrar de tant que lo randal es espés.

Clamenç sèc lo camin en davalant. Ni mai trabuca pas per las pèiras que reddòlan. De cada part, lo tap... Sus man esquèrra un autre caminòl desboca.

Pus luènh un arrapador còpa lo tap per menar dins un camp.

Clamenç monta per l'arrapador. Sauta la cleda barrada. Lo camp es tot plantat de bledas que corban lors fuèlhas ablasidas de calor. E Clamenç se soven. Quand èra pichon, s'èra enfugit de l'ostal que son paire lo cridava. Oc, se voliá anar pèdre pels bòsques, el, lo paure nenon... Mas la sia maire l'aviá tornat trapar just al mièg d'aquel camp plantat de bledas coma ongan... E Clamenç sentís coma una vergonha d'èsser estat mainatge... Torna tirar sul berret. Marcha pus prompte. Aital arriba a la castanhal. Cal encambar los arams de la clausura, d'arams de destrena de cables de mina, totes rosegats de rovilh dempuèi que son estirats aquí. Uèi se'n tròban pas mai d'aqueles arams. Las minas son tampadas e los croses negats.

Entre los castanhièrs butan las falguièiras. Degun las vendrà pas copar amb lo volam per far l'apalhatge del bestial. La castanhal serà pas netejada per la davalada. Pelons e castanhas se perdràn.

Per la carral degun i passa pas mai amb lo carri. Las èrbas de balca esfaçan las traças. Mas las rodals se coneisson encara.

Clamenç, pr'aquò, sèc la carral que serpateja pel tràvers fins a l'iga. Dins lo rèc sens aiga se rison las pèiras lisas. Una ròca gima: qualques gotas tot còp.

A pro pena se plora lo trauc de l'ase: aquel gorg aquí qu'embaucèron un còp èra lo darrièr ase del país. Crebat èra l'ase coma uèi lo país.

Ara la carral tresplomba lo rèc. Clamenç la sèc totjorn sens broncar. Una gorga lusís aval a l'ajuston del rèc secadís amb lo riu de l'Avanida que s'estorrís pas jamai l'estiu. Un rajòl canta, l'autre mormolha. La carral s'enfonza. Clamenç gasa lo riu.

Per delà l'aiga la carral se pèrd. Un vial demòra, que ribasseja. E Clamenç sèc lo vial, tira vèrs capval en artelhant. De mai en mai lo riu s'entrauca: de gorg en raspa, de raspa en saut. E lo tràvers s'embartasseja: qualques garrics, de bordigasses, a bèles, moment pr'aquò un lièch de mofa.

A quin airal, sus quina mofa, los caçaires d'un còp èra trobèron aquela filha blanca, còrfalida, tombada d'aganiment? Es dempuèi que se ditz lo riu de l'Avanida.

Ni mai èra pas mòrta, la paura ela. Los caçaires li metèron una cogorda entre dets per la forçar de beure una esclaca d'aigardent. Amb de correjas liguèron quatre fusilhs en mòde de baiard e sieguèron la filha dessus, mièja reviscolada. La portèron de dos, per aquel vial... Los autres la tenián... Plan doçament.

Un conte, tot aquò, un conte, se pensa Clamenç. Una regardèla.

Sus la mofa, la filha blanca, avanida, que s'abandona... Un desvari... Ni mai la lèbre que se trapa pas viva al jaç...

S'apasima lo riu de l'Avanida. Còpa lo darrièr bartàs. S'asonda per una prada verda, estrecha. Se'n va portar son aiga dins un autre riu pus gròs que se ditz: Relampac.

Clamenç lèva lo cap. Lo cèl amont es prigond. Pus prigonda es aici la prada que s'estira. De cada part, de penjal en pendís, los tràverses escalan, si ben tant qu'amagan lo solelh.

Relampac es dins son magre. Escampa sas aigas grisas entre las raices nudas dels vernhasses. Clamenç nifa per sentir la flairor de baldra e de peïssum. Tot còp una boirèla sauta.

De boirèlas!... Davant, Relampac èra lo riu de las trochas e de las escarabissas. Lo pepin jamai n'acabava de contar las pescas de mantasta, las luminadas, las balanças e los gendarmas que vos tombavan dessus la nuèch... E caliá córrer, se vodar a Nostra Dòna de las Cambas. Mas lo pepin es mòrt. Las trochas son partidas. Ni mai tornaràn pas. Las escarabissas se son desafairidas. Degun i pòt pas res.

Un moment, Clamenç sosca. Es alara qu'una penche de sèrp en cracinant lo ven fregar pel nas de sas alas de pergam. Una penche de sèrp, la domaisèla veirenca, lusenta de verenor. Quand es en baba, vivoteja dins l'aiga. Quand tresmuda, se despuèlha de sa pèl afalida per s'envolar dins l'aire en calelhejant... Cossi morís puèi? Mas qual o sap?... Demòra cap de belinaire.

Clamenç es aquí de se tornar virar. Aquel rescontre li agrada pas. Benlèu porta significança de quicom que se va passar. La penche de sèrp, probable, cercava de fissar...

Clamenç, pr'aquò, contunha, sèc lo corrent, devèrs capval totjorn. La prada se ressarra, finís en agulhon. Relampac comença son destrech.

Entre las rancaredas cal cercar son camin dins la maire del riu. I a pas mai de riba, solament de roçadas coma de muralhassas que tomban d'aplomb.

Jamai degun passariá pas aquí per las aigas gròssas d'ivèrn. E l'estiu, que Dieu garde l'aventuraire d'una suspresa: quand lo gaudre se confla per un auratge subte. Aquelas gargantas se perlongan sus mai de mièja lega. Qui las coneis pas las apèla: las Canals de Relampac.

I a pas mai ni grava ni sable. Res que la pèira lisa. Lo pataud qu'escarlampa va cabussar dins un engolidor.

A bèles moments, per avançar al dessús d'un gorg plen, se cal acrançar per la paret del cingle, se téner de las doas mans, s'assegurar dels pès, mancar pas las encrenas que lo ròc n'es entalhat, arpatejar come l'aranha.

Mas aquelas encrenas qual las entalhèt?... Dempuèi los sègles e los sègles... Los Apòstols, pareis, quand passèron aquí... Anavan en pelegrinatge per asorar la Verge, Maria, Nòstra Dòna... Òc, Nòstra Dòna de l'Espin en Espinergue...

II

ESPINERGUE

Sus l'estrada granda, entre Rodés e Albi, a mièg camin, trobaretz las pancartas francimandas: Amis touristes, visitez le parc national de l'Espinergue... De pancartas grandas, de vivas colors. E d'autres pus mendras, mas pus cridadissas encara que vantan de longa las maravilhas sens fin d'aquel pargue: curiositats de tota mena, despòrts sanitoses mai o mens, amusements per cada gost e cada borsa.

Arribatz a Montespina la Gara. Daissatz l'estrada. Prenètz lo camin, òc, lo camin batejat en francimand: Chemin touristique n° 1. E vos cal passar la frontièira, es a dire jos un arc de ferramentas tornissadas. Una bandièira ondeja dins lo ventolin, la bandièira blanca semenada partida de liris d'aur que son de França, partida d'espinas de sable que son d'Espinergue. Legiretz en letras dauradas sul fronton del post de doana: Condamine autonome de l'Espinergue.

De doanièrs en blòda blava, cenchats de cuèr e sabre al costat, vos demandan los papièrs e vos saludan de lor boneta roja. De doanièrs per rire, aquò se compren. Pr'aquò vos cal cambiar l'argent.

Donatz vòstres francs de la Banca de França. E tocatz en bilhets e pèças los escuts d'Espinergue emeses per la banca condominala: lo Crèdit Central, General e Social...

Un cop de mai los doanièrs vos saludan e los saludatz. Lo camin toristic vos mena a Montespina, qu'es la capitala d'Espinergue, una capitala tota nòva de las carrièiras largas. Los edificis màgers se quillhan, construïts dins lo pur estil folcloricò-futurista caracterizat per las piramidalas arborescentas, las arcadas en expandiment e las colonadas estroncudas. Aquí se coneis lo mèstre còp d'arpa del grand urbanista, lo celèbre Mascolhonat, e tanben qualques arpadas del seu discípol mai renommat, lo reputat Quandtaivist. Remiraretz las ostalariás palaises, los magazins de servici liure, e las botigas a la mòda d'autres còps. Remarcaretz lo burèu de pòsta que retrai un colombièr gigant. Un còp èra, ça que la, los colombs portavan los messatges...

Finiretz per vos trobar sus la plaça de l'Union, davant la Condaminariá, un ostalissi de doas alas. La pus bassa es bastida de frejal e de blesta, acaptada de teula grisa de país. Es là residéncia del Visdame espinergòl. L'ala pus nauta se lèva tota de pèira blanca, fronton de marbre, teulada de quatre pans, mas de teula fina. Aquí demòra lo Vidasme francés.

Las doas alas s'ajustan, ligadas per una torre redonda, massissa, encopolada.

Sus la copola una agulha de metal s'enarta, lusenta, benlèu dètz canas d'auçada: l'espina d'Espinergue.

En drech, aquò se compren, los poders e los ròtles dels dos Visdames son egals, segon l'acte de fondacion. Mas aquò se compren tanben que los afars principals se règlan cò del Visdame francés. Lo Visdame espinergòl, en çò que lo concernís, se tracha mai que mai del sindicat d'iniciativa que ten tot lo bas de sa visdamariá.

Mas dintratz, e seretz plan rebut. Totas las entresenhas vos seràn donadas per de polidas domaisèlas, vestidas agradivament del costum nacional; vòli dire condaminial: esclòpets, raubas mirgallhadas, davantals florats, Santa Espina d'aur pendolada al còl, chals, còfas e caracacàs. Escotatz, ne perdretz pas una, e saupretz lèu tot sus Espinergue.

En primièr, agachatz la carta desplegada en grand per una paret. Amont, cap al nòrd, la montanha Quinsa que ne davalan dos mèstres rius: Relampac e Visèrt. S'escampan de doas fonts vesinas. Se conflan de tantes rivatèls. A bèlas raspas rebordèlan de ranc en ranc. Puèi s'expandisson en contorns longs cadun dins sa valòia larga. Pas per un brieu. Los travèrses rascanhuts s'aprigondisson. La val

s'estrechís. Lo corrent s'abriva. Relampac s'engolís dins las Canals. Visèrt s'enfonilha dins sas gargantas. A la fin, totes dos, pr'aquò, pòrtan lors aigas a Gaur, la ribièira que las pren en escrumant e las carreja vèrs solelh colc.

De la montanha Quinsa fins a Gaur, Espinergue s'estira entre los dos mèstres rius. I a son que Sauvespina e son terrador per se trobar sus l'autra man de Visèrt. Tota l'encontrada es un planòl traversut copat d'esquinas e de combas.

Las domaisèlas del sindicat d'iniciativa vos donaràn graciosament, amb lo sorire, de desplegants illustrats, en negre o en colors: Viradas en Espinergue... Vacanças originalas... Lo pargue de las espinas... Coma del temps dels senhors... E qué sabí mai?

Siègut sus un cadieiral de similicuèr faube, poiretz estudiar a vòstre aise totes aqueles documents. Establiretz aital vòstre planing de sojorn e de vesitas... En Espinergue, sens sortir de França, un viatge fòra temps...

De Montespina, la capitala, lo camin toristic n° 1 contunha fins a Sauvespina, la bastida vièlha del sègle XIII restaurada menimosament per l'administracion de las Bèlas Arts. Una meravilha, aquela restauracion, segon lo desplegant...

Probable que se qualque Sauvespinat d'un còp èra tornava, creiriá que lo mond a pas virat... Que manca pas res de la sia vila... Los valats plens d'aiga mòrta, las muralhas, las emparas, quatre pòrtas de caduna son pont levadís... Un miracle...

Dintratz donc dins la bastida reconstituïda... Flandrinatz per carrièiras. Vos perdètz dins las vanèlas. Finissètz per arribar sus la plaça dels Arcs.

Jos las vòutas del getat, tot lo torn d'aquela plaça, artistas e menestrals en vestits medievals vos presentaràn lors creacions originalas e tipicas. Ça que la aqueles mestieirals desguisats, tant val dire totes, venon de París e s'installan a Sauvespina solament per la sason...

Lo camin toristic n° 2 partís tanben de Montespina. Davala la còsta del Paradís. Sauta Valadèla: un rivatèl coma un besal. S'arrapa sul planòl e s'enfonza en plena natura sauvatja e protegida: las Espinassas d'Espinergue... Pas una forèt mas una boissonada. En libertat creisson totes los boissons possibles: acinièrs o prunelièrs, en arbrets o arbrilhons, d'espina blanca o d'espina negra. O alara s'expandisson de romeguièiras entremescladas de babissals. Las grifoladas sègon las matadas de galentièrs. Qualques cacièrs se quilhan, e de cadres... Res que de vegetals troncuts. Coma a la sortida de l'òrt paradisenc, la tèrra primordiala que volonta son que las espinas e las rómecs...

De cada part del camin grand s'escapan de caminòls que se van pèdre dins las bartassanhas e puèi encara de vials de pè que serpatejan en s'entrecrosant per aqueles tèrmes.

Aital, en tota sason los toristas de las vilas empudesinadas pòdon venir se desempestar. Per respirar n'an qu'a se deslargar. Sens perill ni geina que se passegen tot lo long de l'an... Mancaràn pas de remirar las multiplas resplendors del boscatge tornat verge.

Ja davant Pascas los boissons negres florisson. Los boissons blancs los sègon al mèis de mai. Los poètas cantan l'espina de l'alba. Lo ventolin se carga de nolor. Espelisson las ròsas francas...

Passa la prima. Aquí l'estiu: lo temps de las amoras. De las amors. Cadun amb la sia caduna s'amaga. Tantes de cobles culhisson la flor de mèl entre las espinas agudas...

Los jorns acorchan. De Gaur las fumarèlas montan. Vira la color de las fuèlhas. Los agrenèls negrejan. Las acinèlas vairan. Lo vent d'autan se lèva. Esparpalha los corbatasses...

E l'ivèrn s'expandís. De la montanha Quinsa davala la nèu que s'amolona. Dins las chemenèias grandas de las ostalariás, a bèles cluèges de boissons, lo fuòc branda. A! se poder calfar coma un còp èra...

Las doas ostalariás pus renomadas son la del Pont de Gaur e la del Pòrt de la Romèca, sus Gaur, ça que la, totas doas.

Lo camin toristic n° 2 daissa de caire lo vilatge d'Espin e son terraire. Aquí vivon encara, se sap pas tròp consí, qualques pacans entestardits qu'an pas volgut colaborar amb las autoritats del pargue. Son tolerats pel moment. E, de mai d'un biaís, se pòdon considerar coma una curiosetat.

De la forca d'Espin, pr'aquò, lo camin toristic n° 2 tira vèrs l'Espinòla ont es lo ròc e puèi contunha fins al Pont de Gaur.

Mas per montar sul ròc de l'Espinòla cal sègre lo dralhòl palaficat fins al Bèlvéser, lo mirador e la taula d'orientacion.

Lo camin toristic n° 3 partís de la forca d'Espin, cròsa per la Sèrva dels erices, tomba sul Pòrt de la Romèca a l'ajuston de Visèrt e de Gaur. Coma se sap, d'erices n'i a de doas menas: los canhencs e los porquencs. Dempuèi la creacion de la Sèrva, Espinergue es lor paradís. Toristas amics, sètz convidats

per las nuèches de luna granda de los anar contemplar en libertat. E quina emocion vos ganharà, amagats darrièr lo babissàs, quand assistiretz al maridatge azardós d'un eriçon novelari amb una eriçòta coquinòta. Ô! la parada de seduccion, la dança langorosa, los potonèls perilhoses, los picants que fremisson e la conclusion precisa...

A la crotz de la Catussa, la calçada bolièira destaca del camin toristic n° 3, travèrsa lo vilatge mòrt de La Vèrnha e arriba al castèl de Castèltronc que las roinas se quilhan a l'ajuston de Valadèla e de Visèr.

De roinas, òc. Las Bèlas Arts, un moment, avián envisatjat, de mercés una subvencion de la banca condaminial, de reconstituir tot lo castèl, coma èra del temps dels senhors... Puèi, coma cal de roinas per contentar los vesitadors romantics, trucionalas o autres somiaires de legendas, lo castèl se daissèt en desròc.

Donc la subvencion serviguèt per restablir la calçada bolièira, per l'empeirar sens quitran, e puèi tanben per plantar las bolas, es a dire de bòrnas, de cada part, una cada pèrga longa... Pr'aquò per las nuèches d'estiu lo castèl tot es illuminat e los nauts parlaires, de solelh colc fins a l'alba, braman de musica medievala: Son e Lum...

Lo camin toristic n° 4 partís del Barri Naut de Montespina, s'arrapa sus la montanha Quinsa e la travèrsa al còl de Malapera. Torna tombar puèi sus l'estrada granda de Rodés...

Aital donc es Espinergue. Mas son istòria la coneissètz pas. Escotatz.

Donc fins a la segonda guèrra mondiala tot aquel redòl èra un país d'agricultura tradicionala e endarreirada. A l'escart de l'estrada granda e del camin de fèr, Sauvespina, tot doçament, acabava de morir. Una fièira se teniá cada mes a Montespina: pòres e vedèls mai que mai e la polalha...

Cadun viviá coma podiá. Puslèu mal que ben. Mas se viviá. Amb lo progrès, aquel migradís podiá pas durar. Se caliá modernisar. Mas l'argent, ont lo trobar?

Garentida per l'Estat, una banca se creèt a Montespina: lo Crèdit Central. Doas autras bancas, la Generala e la Sociala, assagèron tanben de dobrir de burèus. Mas tenguèron pas còp. Cossí comprene los afars de banca?

Lo Crèdit Central cromptèt los dreches de las doas societats en liquidacion e prenguèt lo nom de Crèdit Central General e Social...

E lo modernisme n'anèt de vam. Los tractors per començar. Las maquinas seguèron, las autòs, los ostals nòus... Los tecnicos del desenvolopament rural n'acabavan pas de conselhar. Mas pagavan pas. Lo Crèdit Central General e Social prestava. Generosament. Sus ipotèca.

Mas se viviá pas pus. De païsans ne demorava pas cap. Son que d'entrepreneires agricòlas. Entrepreneires sens cap d'obrièr que trabalhavan coma de damnats, lo cuol sus lors maquinas... E los interèsses que caliá pagar. E lo capital que caliá tornar sens poder i arribar. Talhas, asseguranças, cotisacions...

Los tecnicos parlavan res que de revolucion: la revolucion ferratgièira, la revolucion bladièira, la revolucion vedelièira, anhelèira, porcelièira. E puèi la gestion. Aquela gestion! Degun i compreniá pas res... Lo que o deviá tot e qu'aviá pas un sòu davant el, veniá qualque comptable per li provar, papièrs en mans, qu'èra ric mai que pus...

Tanplan. Mas cap de jove voliá pas demorar associat d'entrepresa, non salariat, e mai una participacion als beneficis li foguès garentida per contracte... Las filhas partissián primièiras... Per París se podián. E los garçons mal o ben seguián.

Alara se tenguèron a Montespina de seminaris, de caireforçs, de simposiums... Los tecnicos descobriguèron la non-competitivitat de l'agricultura espinergòla. Aquela non-competitivitat dependiá dirèctament de la non-adaptativitat del compòrtament dels païsans espinergòls, incapables de mestrear perfiechament las tecnicas de poncha e d'analizar corrèctament las donadas moventas d'una economia evolutiva en expandiment.

Ça que la lo problèma se resolvriá d'el meteís, sens dolor. La màger part dels proprietaris valerfasents se sarravan del temps de se retirar. Aquela retirada i aviá pas qu'a la lor avançar. E las tèrras?... Las tèrras tant èran ipotecadas que cap d'eretièr las vendriá pas reclamar. Mas per se pagar, sens fraisses, la banca las prendriá...

Aital lo Crèdit Central, General e Social se trobèt legalament propietari de tant val dire totas las bòrias d'Espinergue... Son que dins lo terraire d'Espin, que lo progrès aviá pas penetrat, la vida contunhèt coma davant...

Los administrators del Crèdit Central General e Social calculèron un moment de constituir de domenis rendables e de los afermar a de boriaires d'eleit venguts de la França del Nòrd o dels païses del Mercat Comun. Se pesèt lo per e lo contra. La conjonctura encara semblava pas favorabla. La situacion economica generala de la nacion francesa demandava lo gèl de milieirats d'ectars de tèrras agricòlas.

Fin finala se decidiguèt de vodar Espinergue al torisme.

Lo Crèdit Central General e Social prenguèt contacte amb las autoritats localas, regionalas e nacionalas. Los servicis competents enquestèron. Tanplan que se creèt lo Pargue Nacional.

La Direccion Despartimentala de l'Agricultura de Rodés prepausèt de plantar en bòsques totas las frachivas. Oc, mas los arbres son de long créisser. Puèi, una forèst de mai o de mens! Los toristas n'an un confle de fustadas o de clarièiras. Calia quicòm de rar, d'original. Al mens còst. Los tecnicians reconvertis dins l'environment preconisèron de daissar lo país s'embartassar. Sens tròp de fraisses la tèrra voluntèt las espinas de tota mena. Espinergue, ça que la: un nom predestinat, atestat per la toponimia.

Los Espinergòls, retirats cadun dins son ostal, començavan de s'agrolir de vielhum. Ni mai lors enfants partits per París o per las vilassas podían pas se trachar d'eles. Alara calguèt amassar totes los vièlhs per los menar a l'ospici o a la maison de retira... Lo Crèdit Central, General e Social se trobèt lo mèstre dels ostals abandonats que, sens granda despensa, foguèron arregats en cabanetas e cabanons de bona lòga als vacancièrs.

Qualque temps, aital, lo Pargue vivotegèt. Mas lèu la concurréncia se faguèt sentir perque de pargues se'n creava dos o tres per an dins cada region del programa toristic.

Era vital donc de trobar una formula pus atractiva, pus dinamica.

Qué demandavan los toristas si que non lo despaisament? Per los despaisar, çò melhor es de lor donar una frontièira per traversar. Calia donc organizar Espinergue en territòri liure. Coma Monegue. Coma Andòrra. Principat d'Espinergue.

Lo Crèdit Central General e Social sometèt donc al Prefècte de Rodés un plan de transformacion del Pargue en Principat. Lo Prefècte ne referiguèt al Ministre de l'Interior que s'opausèt categoricament a un tal projècte qu'anava contra la forma republicana de l'Estat e que mancaria pas de portar tòrt a l'unitat e a l'indevesibilitat de la Republica.

Calia cercar quicòm mai. Los administradors del Crèdit Central General e Social finiguèron per demandar conselh a

l'archivista en cap despartimental de Rodés que lor prepausèt lo nom de Condamina que sonaria tan plan: Condamina liura d'Espinergue.

Mas Condamina, qué volia dire? La Societat de las Letras, consultada, respondèt qu'aquel mot figurava pas dins lo diccionari de Vaissier. Lo felibre Vailet, conservator del Musèu d'Espalion, faguèt saber que Condaminas èra un nom de vilatge. A la bibliotèca de Rodés se trobèt lo diccionari d'Alibert que donava coma definicion: tèrra franca, e coma origina lo latin condominium.

Oc, condominium, coma dins lo Pacific las illas de las Novèlas Ebridas.

Lo nom èra trobat. Lo Ministre de l'Interior pr'aquò refudèt l'adjectiu liura coma tròp imprecís. Autorizèt l'apellacion autonòma.

L'arrestat signat e publicat, la Condamina Autonòma d'Espinergue foguèt proclamada en granda ceremonia. La bandièira espinergòla flotegèt. Una musica militar la saludèt, los notables parlèron. Se mangèt, se beguèt, se dancèt. Los dos Visdames s'abracèron. Venian d'èsser nomenats. Degun sabia pas qu'èra aquò: un Visdame.

Lo Crèdit Central General e Social investiguèt. A milions. L'Estat subvencionèt: camins, ostalariás, terrens de campatge, mesa en valor de las curiositats naturalas e istoricas...

Per completar lo despaisament, las autoritats condaminadas faguèron estudiar per qualques felibres la possibilitat de mantèner l'usatge corrent de la lenga naturala del país: l'espinergòl, un jos-dialècte roergat. Mas los quites felibres s'entendèron pas entre eles. L'Institut d'Estudis Occitans, que degan avia pas consultat, condemnèt aquel projècte que tenia pas compte de l'occitan de referéncia. Qualques militants del P.N.O. e de Lucha Occitana venguèron, cadun dins sa grafia, mascarar las parets d'inscripcions que degun sabia pas legir.

Ça que la, bon nombre d'emplegats dins los comèrcis, las ostalariás o los complèxes d'animacion e de divertiment èran francimands de naissença e d'origina. Ni mai cap avia pas enveja de se virar en espinergolofòn.

Fin finala las autoritats estimèron que lo francés parlat amb l'accent bastaria per despaisar los toristas sens geinar l'intercompreson. L'accent, donc, foguèt estandardisat dins una prononciacion diferenta mas vesina del marselhés, prèpa del tolosan, contaminada per l'auvernhat. Qualques corses audiò-visuals generalisats pels emplegats en plaça e l'obligacion d'un estagi linguistic per cada novèl emplegat recrutat fòra Espinergue, e las resultas passèron totes los espers. Espinergòls de la soca vièlha o novèls venguts parlèron redond mai que natura, tament qu'un còp trapat, aquel accent se

podí pas pèdre. Las autoritats decidiguèron de pagar una prima de compensacion a tot emplegat francimand d'origina que se'n tornava prene sa retina en país francimand... Amics toristas, donc, venètz toristicar. Lo Pargue Nacional d'Espinergue vos aperten. Los Espinergòls sèm al vòstre servici per vos assegurar tot çò que podètz desirar. Vòstre sin quin que siá lo sabèm alisar. Quines Edens vos reservam, quand serián que las Escremièiras! Nòstre contentament es de vos contentar. Toristas, venètz toristicar.

III

LA FILHA DE GAUR

Las Canals se son dubèrtas. Clamenç sauta la darrièira encrena. Es arribat a Gaur, la ribièira. Aquí lo gorg que se ditz lo Gorg Negre, ont se pèrd Relampac.

Clamenç se sièi sus la correja grisenca de sable caud. E sosca, lo cap dins las mans. Gaur bronzís de longa a bèlas ondadas que s'acorsan. Lo Gorg Negre revoluma tament que l'embut se cura. Una bola d'escruma torneja sens fin, doça, coma de lach sus la possa.

E Clamenç li sembla que l'aiga lo pren, que l'embut lo tira e se va negar... Mas non, Clamenç se vira e lèva lo cap. Amont, sul ròc cuèch e recuèch per las sasons, una peirièira bada que se dobrís coma una plaga viva...

E Clamenç se soven. Aquel trauc es pas una peirièira mas una conca granda. Encara l'an passat tot un boscatge la garnissiá. E dedins se rescondiá la capèla, la Capelòta, ont se gardava la Verge Negra del Gorg Negre: Nòstra Dòna de l'Espin.

Una legenda donc, contada per las meninas. Clamenç tanben l'aviá ausida contar. Aquela conca entre las rocadadas se ditz: lo Vabre. Pareis qu'un còp èra, del temps dels pagans, servissiá de cementèri. Quines pagans: Rutèns vièlhs o Gallò-Romans... Qual o sap? Mas encara las tombas se coneisson, curadas en plena pèira coma de naucs e acaptadas de cram...

Aqueles pagans, probable, que levèron las idòlas dins lo Vabre per las adorar. E mai benlèu bastiguèron un temple... Virèt lo cèl. Cambièt lo temps. Revolumèron las fuèlhas al vent. Rebordelèron las pèiras dins lo Vabre.

Tant i a. La vegelha de Nadal de l'an mil un porcatièr de l'Espinòla cercava sa porcada que li aviá escapat a ressègre l'agland pels travèrses de Gaur. Lo porcatièr n'anava, prautissiá la nèu e siblava son can que trepejava davant. De sautar de rècs, de curar combas, de tornar montar sul puèg, lo ragàs tant coma lo faró ne podían pas mai. Arribèron pr'aquò a la broa del Vabre. Lo can jaupèt. Los pòrcs èran dins lo trauc, a l'abric, que modilhavan la nèu entre l'arbrilha. E mai se carravan de fosicar que d'aquel temps encara degun lor passava pas l'anèl al musèl...

Lo porcatièr davalèt dins lo Vabre. Los pòrcs levèron lo cap, quitèron de mocar. E lo porcatièr se trachèt que, davant el, una matada de boissons d'espinas negras veniá just de florir, non pas de flors de nèu, ni mai de flors de gibre, mas de vertadièiras flors de prima novèla.

Per la vegelha de Nadal... En l'an mil... Un miracle... Los pòrcs ara rondinavan sens bolegar. Lo can jaupava pas pus. Sus la nèu blanca, dins la boissonada, entre las flors blancas espelidas, una femna negra se quilhava que teniá dins sos braces l'enfant...

Lo porcatièr reconeguèt Nòstra Dòna e se senhèt. Los pòrcs quitèron de rondinar. Nòstra Dòna sorisiá. L'Enfant levava la manòta...

Lo porcatièr abandonèt sos pòrcs que pr'aquò lo seguèron. E se'n tornèt a l'Espinòla, al mai córrer. Las rómeics e los babisses per l'entravar pas se dobrissián davant el...

Anèt trobar lo curat que lo voliá pas creire. Ça que la nuèch s'expandissiá... Pr'aquò lo porcatièr tant s'encapriciava que finiguèt per amassar qualques òmes que venguèron amb de calelhas... Lo porcatièr los menèt al Vabre. Davant Nòstra Dòna, sus la nèu mosilhada, tombèron de genolhons... Las flambas de las calelhas tremolèron puèi se clinèron per asorar... La nolor bona de las flors de maravilha s'enairava coma per una alba de mai. Brunhissiá Gaur de sas aigas conflas que la val de longa retronissiá.

Fins al matin los òmes de l'Espinòla gardèron Nòstra Dòna. Un d'entre eles pr'aquò se n'era tornat avertir lo curat... Al jorn, bandièiras dins lo vent, tota la parròquia en procession davalèt al Vabre. Carguèron la Verge negra sus un carràs que quatre joves portèron sus las espatlas.

Ni mai ne coneissián pas lo pes. En cantant las litánias, pastor e parroquians tornèron escalar, s'arrapèron, s'ennautèron darrìer la Reina de glòria que tirava davant.

Quand arribèron a l'Espinòla, las campanas sonavan a brand. Seguida del pòble, Nòstra Dòna dintrèt dins la glèisa pel portal grand. Dins lo còr, al canton de l'autar, un pausador tot nòu esperava, garnit de lençòls blancs. Los quatre joves s'avancèron, montèron fins a l'autar. Establiguèron Nòstra Dòna sul pausador. Per ela s'aluquèron totes los ciris. Puèi lo curat cantèt la messa, encara lo ser vèspras. Los clergues quitavan pas d'encesar...

Mas a la nuèch, après un darrìer salut, après un darrìer rosari, los Espinolese se retirèron. Los clergues atudèron los ciris. Daissèron la lampesa d'òli, sola, que cremès. E se n'anèron. Lo curat preguèt de per el un momentonèl encara. Puèi se n'anèt tanben. Amb la clau grèssa, de per defòra, clavèt lo portal...

Aquel portal, l'endeman, lo campanièr lo dobriguèt per venir sonar lo primièr angèlus. Ni mai se trachèt pas de res. Mas qualques beatas matinièiras dintrèron darrìer el per començar lors orèmus. Tanlèu dintradas cridèron. Nòstra Dòna èra pas mai aquí...

Tant cridèron, las beatas, tant sisclèron que lo campanièr sonèt lo tòcasenh. Tota la parròquia s'amassèt. Nòstra Dòna se n'èra anada e mai lo portal bèl foguès barrat e clavat.

Ni mai lo Diable podí pas l'aver emportada...

Los parroquians n'acabavan pas de se desolar. Mas lo curat presicava: Nòstra Dòna l'avèm perduda per encausa de nòstres pecats...

Lo porcatièr mai que totes se desconsolava. Si ben tant que l'idèa li venguèt de tornar veire lo Vabre... Partiguèt amb lo seu can pels travèrses, sus la nèu... Davalèt dins lo trauc. Agachèt la mata florida. Entre las flors blancas, demest las espinas, la Verge negra s'arborava, e totjorn l'Enfant sul braç.

D'esmai, lo porcatièr oblidèt de se senhar. Demorèt embalausit sens poder bolegar... Es lo can que se'n tornèt sol. Anèt jaupar pel vilatge fins que las gents lo seguèsson.

Aital, per aquel miracle, Nòstra Dòna se glorifiquèt. Los Espinolese compreguèron que la Verge negra voliá demorar dins lo Vabre aquí que l'avián trobada... L'acaptèron d'un cabanàs per començar, puèi d'una capelòta que bastiguèron. De sègles e de sègles de longa, Nòstra Dòna de l'Espin en Espinergue foguèt venerada, pregada, asorada. E totjorn per Nadal, davant la capelòta, lo boisson negre florissiá de blanc. Que gelès o nevès, cada an lo miracle se renovelava. De pelegrins venián de luènh remirar las flors ivernalas. Solas las filhas que se volián maridar ne podián culhir un ramelet... Puèi, Nadal passat, lo boisson desflorissiá per tornar florir encara, coma los autres boissons, lo mes d'abrial...

Ne portèron fins en Itàlia e devèrs París. Ça que la degun sap pas aici s'aqueles plançons s'enrasi-guèron coma cal, ni mai se gardèron lor vertut de florir per Nadal.

Oc, mas uèi es tota la mata qu'es estada raubada. La Verge negra es pas mai aquí. Se n'es pas anada sola. L'an emportada. E mai la capelòta tanben.

En primièr las autoritats del Pargue volián preservar lo sit del Vabre e conservar sus plaça la capelòta romana per abrigar l'estatua miraclosa: la Verge negra. Calíá manténer lo pelegrinatge: non pas per la devocion mas pel torisme. Solament lo Vabre èra mal a trasman. Quant auriá costat lo dobriment d'un camin toristic per i davalat?

Puèi nasquèt lo projècte de crear un lac artificial, un plan d'aiga coma se ditz, que seriá la basa nautica d'Espinergue... Quantes de plasencièrs vendrián amb lors naviòls de rem o de vela pel simple plaser de navegar o alara per concorrir! De competicions de tota mena mancarían pas de s'organizar. Qual ganhariá la copa de vela de la Condamina? O lo rem d'aur dels dos Visdames? Sens parlar dels autres jòcs navencs que serián encoratjats e premiats?

Mas per lo crear, aquel lac, cal barrar Gaur amb un obratge de pro d'auçada. Ja los engenhaires son venguts. Lo barratge va s'edificar entre lo Gorg Negre e lo Pont de Gaur.

Tant montaràn las aigas retengudas que negaràn la val. Emplenaràn lo Vabre que semblarà una cala de mar,

una conca sul ribairés que servirà de pòrt d'estaca per las barcas e pels naviòls. Serà rendable alara de dobrir lo camin toristic dempuèi l'Espinòla.

Mas la Verge negra venerada, la Capelòta romana e lo boisson de Nadal? Una sola solucion: lo transferiment sul planòl. Las autoritats religiosas son estadas de bona compreneson. An donat lor acòrdi. Ça que la, la Glèisa de nòstre temps considèra totas aquelas legendas maravilhosas, aqueles pelegrinatges de tradicion coma un folclòre sens granda portada. Passat pertot, que la Verge se pregue

aicí o endacòm mai, quina importància? L'estacament simplòt de tal culte a tal sit es benlèu una forma de supersticion...

L'operacion Abó-Simbèl ven de començar. Ja la primièira estapa n'es acabada, dempuèi una setmana. Pèira per pèira, en elicotèr, la Capelòta es estada transportada, cada pèira numerotada, aquò se compren. Mas la Verge negra tant pesava que l'a calguda ressar pel mièg e la prene en dos viatges. Aquela operacion se ditz Abó-Simbèl perque retipa los trabalhs grands entrepreses en Egipte per salvar los temples de la val de Nil quand s'edificava lo barratge d'Assoan. Dempuèi una setmana donc lo Vabre es degalhat.

Ara los especialistas de las Bèlas Arts tornaràn reconstituir sus un airal causit la capèla e l'estatua. Son los tecnicos de las Aigas e Forèstes qu'an desrabada e enlevada la mata de boissons. E mai son cargats de la conservar tana per tana dins una plantolièira condaminada en esperant de la tornar restablir davant lo santuari quand serà tornat bastir.

Quicòm, pr'aquò, los taineja. Se los boissons transplantats perdián lor vertut, que floriguèssen pas pus per Nadal? De letras son estadas mandadas a totes los archivistas de França e de fòra França. Los correspondents de las societats geograficas e botanicas, los amadors de tota mena son estats alertats... Se qualqu'un podiá trobar traça d'un plançon de boisson d'Espinergue raubat un còp èra pels pelegrins e que se seriá plan comportat...

Fins ara doas responsas solament son vengudas. Una d'Itàlia. En Piemont, dins la vilòta de Bra, i a un santuari dedicat a Nòstra Dòna. Lo prior de Nòstra Dòna de Bra, donc, escriu: – Pas luènh de nòstre santuari existís un boisson negre (*Pranus spinosa*) que dempuèi 1336 florís dos còps per an: lo primièr còp per Nadal, lo segond lo mes de març. D'après los pergams conservats dins nòstres archius, de pelegrins que tornavan de luènh portèron lo soquilhon d'aquel boisson e lo plantèron en l'onor de Nòstra Dòna. Lo soquilhon tan plan s'enrasiguèt e cresquèt, tanèt, getèt e regetèt que donèt una mata.

De plançons preses de la matada son estats plantats dins l'òrt botanic de Turin. An donats de boissons que tanben florisson l'ivèrn. Mas d'autres plantats a Parma florisson res que la prima...

La segonda letra veniá de Tours. Un notari vièlh, retirat, membre de la societat dels cercaires e dels curioses, senhalava qu'un boisson negre florisson l'ivèrn aviá fach tot un briu la glòria del vilatge de Sant Patrici entre Tours e Saumur. E mai el s'èra transportat sus plaça per observar la florison. Mas degun li aviá pas pogut indicar ont se trobava lo boisson que, probable, aviá finit per secar de vielhum... Tant i a... Per mai de seguretat, los tecnicos estudian la possibilitat de reconstituir la mata nadalenca, non pas defòra a l'aire liure, mas jos una veirièira que seriá calfada per temps de gèl.

Pel moment, las pèiras de la Capelòta e la Verge negra en dos tròces espèran empalhadas dins de caissas apiladas darrèr lo depòst del material condaminat, jos un cobèrt. Mas lèu va començar la segonda estapa de l'operacion Abó-Simbèl. Los plans son tirats. Los arquitèctes prèstes. Los especialistas de la Bèlas Arts de París venon d'arribar. Tornaràn ajustar los dos tròces de la Verge negra. Los obrièrs son comandats, los manòbras mancaràn pas. Tan romana coma davant, la Capelòta se tornarà quilhar, non pas dins un vabre perdut, mas dins un jardin d'arbres e de flors... e benlèu la veirièira... A las Escremièiras, òc... Nòstra Dòna de l'Espin: las Escremièiras.

Cal saber que Relampac, lo riu tombat de la montanha Quinsa, se galamina un moment dins sa valòia que s'alarga entre Montespina la Gara e Montespina la Vila. Torna prene alen davant de tornar prene vam e de se lançar devèrs Espin e las Canals... A bèl aise s'expandís coma per se dormir dins un estanh retengut per la paissièira d'un ancian molin. Aquí las Escremièiras donc, al ras de Montespina: las Escremièiras. Qualques vièlhs Espinergòls comprenon encara lo sens d'aquel mot: las Escremièiras. Mas se gardèron ben de far semblant de comprene.

Ni per totes las curiositats, ni per tantes divertiments, d'unes toristas se languissián en Espinergue que se podián pas deslaiar. E l'an d'après tornavan pas. Lo plaser qu'avián pas trobat aici l'anavan cercar pus luènh... En pagant.

Alara las autoritats se sovenuèron d'aquel projècte ministerial, abandonat a la debuta de la creacion del pargue. Lo projècte: Harem...

Vertat es que dins totes los pargues se prepausavan als toristas son que las especialitats de la cosina o de la beveta... Sus aqueles articles podián tastar e comparar tant que volián... Alara cossí donc poirián pas tastar las femnas regionalas?

Mas aquel nom: Harem conveniá pas. Ni maurus ni maurescas son pas las nòstras femnas... Se parlèt donc del projècte: Jardin d'amor. Non pas òrt, un mot que flaira tròp lo logum d'ola, mas jardin que nòl la flor.

Lo projècte adoptat, los crèdits desblocats, las causas anèron prompte. Lo molin vièlh de las Escremièiras reparat de nòu, adobat dedins e defòra tot en gardant son caractèr de bastenda campèstra, se cambièt en ostalariá: Les Belles Crémières. Aital los Francimands avián comprés aquel mot: las Escremièiras.

L'estanh foguèt curat de tota sa lòda. Sus las ribas, tot lo torn, los forestièrs plantèron de sauces que pr'aquò son pas d'arbres espinoses. Mas se sap pro que, de tot temps, las bèlas filhas fricaudas, entre los sauces fugisson per s'amagar.

Caliá una illa al mièg de l'estanh. A bèlas sacadas de ciment, a bèlas carradas de tèrra, l'illa s'edifiquèt, verda de mossa, redonda e confla coma una popa, coronada d'un oratòri: Lo Temple de la Naiada consenta.

Oc, per garnir lo temple, la vila de Rodés a fach don graciós a la Condamina d'Espinèrgue de la Naiada de Vòrs: la fina estatua de pèira blanca que s'èra quilhada tant de temps a la cantonada de l'ancian licèu Foch.

Dins la cort del temple, un grifolet d'aiga regiscla dins una nauca de porfir. Consentia o non consentia, la Naiada, qu'es pas mai de Vòrs, escampa sa dorna.

Las servicialas del temple, en tenguda de sacrifici, espèran la practica, siegudas sus las grasas de marbre... Aital donc: l'illa del Desir complit.

Tot lo torn de l'estanh s'escampilhan las Boriètas: Les Bordettes coma dison los toristas. Una borieta es un ostalon bassòt de polida pèira, teulat de polida teula, e de fenestrons amb de flors dins de topins, e de ridèus fronzits. Dedins, tot lo confòrt, aquò se compren... E una borièira galanta en cambaligas e sarracòs, tota prèsta: Une Bordière.

Cada borieta es plantada dins un jardinon tot boissonat de ròsas, ensarrat dins quatre bartasses: un d'albepins, l'autre d'agrenièrs, l'autre encara de babisses, mas lo pus naut de grifols per abrigar las violetas. Cal dintrar per un cledon...

Toristas solivols, vos languiscatz pas mai. Son per vosautres, las bèlas cremièiras... En pagant, aquò se compren... Son per vosautres tanben las nimfas de pels sauces, e las naiadas consentas... E tanben encara las borièiras galantas en sarracòs dins las boriètas... Molin d'amor, jardin d'amor, aiga d'amor que raja, que raja. Camitòrtas, nasitòrtas violetas... Toristas, ne culhirez per vòstre argent... E mai de brota de cabra... A las Escremièiras.

Es aquí que Nòstra Dòna de l'Espin tornarà trobar sa Capelòta, dins una comba del jardin d'amor. Lo jorn del pelegrinatge mancarà pas de femelum per la procession jos la veirièira.

Totas las filhas de las Escremièiras per cantar los cantics de la Santa Verge, en bonas infantas de Maria... Ça que la son plan elevadas. Sortisson totas del convent de las Sòrres Beatas que se cargan de la Promocion Sociala Femenina. Se ditz pas mai lo convent ça que la, mas l'Institut de Preparacion a la Vida. Las estudiantas mancap pas. E per clavar lors estudis passan lo C.A.P. de lor especialitat: activitats d'acuèlh. Puèi se lançan de boncòr dins la vida vidanta. Un trabalh a lor portada las espèra, sus plaça, sens sortir d'Espinèrgue: a las Escremièiras... E quand auràn la Capelòta, un còp per an poirà cantar los cantics per los oblidar pas... Son elas tanben que culhiràn las flors ivernalas, non pas per las gardar mas per las vendre als toristas, coma tot lo demai...

E Clamenç sosca, siegut sul sable. Lo Gorg Negre revoluma. La bola d'escruma torneja sens fin. Lo solelh s'es rescondut a la cima dels travèrses. Un autre dimenge que s'acaba. Un autre dimenge de perdut... La solesa...

Clamenç se lèva. Se'n vòl tornar. Es alara que la bola de bruma se parteja. Una bola negra se saqueja: un cap de tot son pel que se pellèva... Dos braces baton las ondas que regisclan. Clamenç pòt pas mai bolegar.

Una filha rajolanta davant el se tira de l'aiga. La filha que i cresiá pas, qu'esperava pas mai... La filha de Gaur..

IV

LO NEGADÍS

Vertat es que se contava la legenda d'aquela fada, d'aquela serena, solament vestida de son pel long, que per las vespradas caudas de tant que cantava, tant afiscava los òmes joves, per los atraire, dins lo Gorg Negre a cabussar, puèi se repàisser de lor paura arma quand s'abandona e que se nèga lo còs perdut...

Una legenda que se contava... La filha de Gaur... Lo que l'a vista torna pas mai. Alara donc, lo que contava cossí sabíá?

Clamenç l'a vista. Clamenç la vei.

— Cossí t'apèlas? demanda ela en se sarrant. Ieu soi Germana...

— E ieu Clamenç...

A bèlas possas pas de sosten. Es nuda tota sens cap de malhòl. Ni panelòtas, tament blanca. E los frisons de la sia mata que se descrespan que tant es trempa: escur mistèri de l'aranhàs...

Germana ven, dona sas pòtas. Clamenç las pren. Pel primièr còp de la sia vida... Dempuèi que ne somiava d'aquel moment! E las sias mans aventurièiras la fresa las pòrta sus la carn feme, aquí que cal...

Qual es Germana? O la serena de las legendas, o la romèca, l'elementala... Benlèu semblança, solament fantauma o farfantèla de desirança.

Clamenç l'engola la plena boca, dent contra dent. La coneis bona coma la frucha e tan veraia coma lo pan. Cossí seriá la regardèla? Ni mai deliri, esperit sens èstre, ni còs sens arma... Es una femna, cossí mai dire, filha de maire...

Clamenç la modilha. Daissa la boca. E puèi i torna. E la manjuca, la manjuqueja de potons tantes per l'acabar...

Mas ela, sens cap de paraula, se despren d'el. Se daissa sièire sul sable gris que cracineja coma de sal trissa... El s'agenolha tot contra ela sens gausar mai. De cada man ten una còca de pasta blanca e la pasteja de tant qu'es fèrma. Ne vòl tastar d'aquela còca, ne mordís una... sul tetelon.

— Està suau!... crida Germana. E li saca sus una gauta un sol emplastre... Clamenç se retira de tres passes e se sièi, vergonhós. Mas quita pas de contemplar la beltat nuda...

Ela, dins las sias mans amassa de sable per lo daissar rajar entre sos dets. Se vira a biais, tot còp se clina, sens res amagar de son còs refusat...

Un moment aital, puèi torna dire:

— Ieu soi Germana... Comprenes pas... Germana: sòrre...

Clamenç se cala sens quitar d'agachar. Alara ela s'arrèsta son jòc de sable per demandar:

— Sabes lo conte del boatièr e de sos buòus?...

Coma el se cala totjorn ela i va de son istòria:

— Un còp èra, sus la montanha, una colada de nèu susprenguèt dins una jaça un boatièr e sos buòus. Ni mai podíá pas sortir que, se dubrissiá la pòrta, la nèu dintrava. Quant de temps demorèt aquí, l'òme, embarrat amb son bestial? Coneissiá pas mai la nuèch ni lo jorn. Avíá pas solament lo mendre calelh. A la fin, pr'aquò, de secorreires venguèron, a bèlas paladas per escombrar la nèu. Se trobèron sus la teulada de la jaça. Tirèron de lausas, tres o quatre, just pel passatge d'una persona. Cridèron al boatièr:

— Monta...

Mas el de respondre:

— Cossí m'arrapariái?... E puèi ça que la, lo pas es tròp estrech. M'entraveriái per las banas... Lo paure boatièr, de tant qu'èra demorat sal amb sos buòus, avíá finit per se creire buòu el tanben.

Germana se torna calar. Ara s'amusa a picar lo sable de còps de talons... Dins la val de Gaur aquela istòria de nèu e de montanha contada per una filha nuda, una vesprada d'agost, consi semblariá pas sens cap ni centena? Un pastre que se preniá per un buòu!...

Mas Germana s'es levada e ditz:

— Es ora, Clamenç... Vèni amb ieu dins l'aiga.

Clamenç compren pas. Germana repetís:

— Vèni amb ieu dins l'aiga...

La sia votz es doça e pr'aquò comanda. Clamenç se lèva alara. E ditz tot nèc:

— Ai pas de malhòl...

— E ieu, n'ai un?... demanda ela.

Clamenç quita los sabatons de cuèr doç que tant se'n carrava, puèi la camiseta roja... La man sus la cencha, un moment trantalha. Mas Germana sauta dins lo gorg en cridant:

— Destriga--te que t'espèri...

Clamenç desbocla la cencha, daissa tombar las cauças. Los vestits, pr'aquò, los plega, los arrenja sul sable, amb una pèira dessús. E s'avança dins l'aiga, sens nadar, que sap pas. Pren garda de pèdre pas pè. Mas Germana lo sona:

— Sarra-te, encara... Vèni...

Clamenç ara trantòla que s'es tròp avançat. Las ondadas lo saquejan. Ni mai pòt pas assegurar sos pès sus las pèiras lisas del fons... E va tombar...

Germana es aquí. Pòrta la man sus el. Non pas per lo retèner mas per lo butar que cabusse.

El engola d'aiga. Se debat. Arpateja. Esternuda... E crei encara a un jòc. Sauta tant que torna montar. Sortis lo cap. Vòl tornar prene alen. Sus las sias pòtas, las pòtas de Germana se venon plaçar per un poton, e mai la lenga. Per estofar pas, el se tòrç e se vira. Dos còps torneja dins lo revolum. Se vei dins lo cròdi de l'embut. Ni mai coneis pas sus sos uèlhs aquela bruma: benlèu d'escruma o d'escupit... Cabussa mai... Torna montar. Un autre poton forçat... Poton de l'aiga. Quantas de canas de prigond, lo Gorg Negre?... Degun ne sap pas res...
Qualques folhòlas encara. Qué s'es passat? Lo Gorg Negre revoluma. L'embut n'acaba pas de se curar. Una bola d'escruma torneja sens fin, doça coma de lach... Manca la possa...
E Clamenç?
Los sabatons badan sul sable... Una pèira ten los vestits. Risiblas que son aquelas cauças de garçon, voidas, bragueta dubèrta, cenchà desboclada... sus la camiseta roja abandonada... E lo berret...

V

LA CAMBRA

Dos o tres còps Clamenç alena prigond. Dobrís los uèlhs. Ont es? Cèrca de se sovenir... Una vesprada d'agost. Lo Gorg Negre.
Mas ja un front se clina sus son front. Germana.
E Clamenç se coneis tot nud. Germana es nuda. Son, los dos, sus un grand lièch blanc dins una cambra blanca sens fenèstra. Una clartat doça s'escampilha d'una luminariá electrica. Tirat lo lièch, i a pas cap de mòble dins aquela cambra clausa. La pòrta es barrada.
Cossí Clamenç se levaviá? Perqué sonaviá al secors? De potons encara, de potons: pertot, deçadelà, vira-revira, monta-davala. Mas sus las pòtas son los melhors.
Tot doçament encara, tot doçament. Quora un quora l'autre tornar començar. De las doas mans se prene, puèi se desprene, per se calinar. Sens bruch.
Aquí donc la fèbre los ganha. Germana morsilha Clamenç darrièr l'aurelha e lo peciga per cada mamèl.

El l'aplanponha trapa que trapa. Se geta sus ela tot desgarat.
Pòt pas mai durar lo graciós calinhatge. Clamenç es innocent dins lo jòc de l'amor. Vòl èsser mèstre d'aquela creatura que se debat. E la malmena tant que la maca. Ara la ten.
Germana crida. Mas una bramadissa de foliá. Clamenç n'a l'alèn copat e lo vam.
Darrièr la pèrta una clamor respond, un siscladís coma un referniment. E la pòrta se dobrís. D'un còp la cambra es plena de filhas. Vestidas de negre totas, cap en pel, cossatge confle, debasses fins que tiban. E se brandisson, se bolegan, arpatejan. Quidan pas ensemble d'aücar... A... ü... c... üc...
Aquí Germana se lèva. Las filhas s'escartan. E se calan. Clamenç sul lièch sap pas consí se virar.
Benlèu que sòmia ça que la. Qu'es aquela bèstia ara que dintra dins la cambra? Nauta e mai tant coma la pòrta. E se ten drecha sus las patas de darrièr. Un ors. Oc, un ors tot borramaurèl... que gronís... e put... e lhabra... aürosament emmorrialat de fèr... Un anèl de fèr li trauca la nàrria. Una cadena pendòla d'aquel anèl. Un òme saqueja la cadena...
Entre totas aquelas filhas, un òme, se se pòt dire un òme, aquel talibornàs, caparassut, espatlut, e cuolbàs, que recana, los caisses tòrces... e lhabra tanben e gronís... si ben tant que semblariá l'ors, s'èra pas vestit, el, lo crestian, d'un parelh de cauças de velós passit...

E lo talibòrna se sarra del lièch. E tira l'ors. Gronisson los dos: la bèstia, l'òme. Se clinan al còp. Solfina que solfinaràs, saliva que saliveja. L'ors dobrís sas patas de davant per abraçar Clamenç e l'estrénher las plenas arpas, sens oblidar de lo potonejar del morrial e de l'anèl...

— Eutròpi!...

Germana a cridat. Eutròpi seriá lo nom del talibòrna o de l'ors? Es lo talibòrna que respond:

— Madomaisèla?...

Germana, tota nuda encara, se geta de vam sul talibòrna. Li pren de las mans la cadena de l'ors, la vira doçament... Alara l'ors gemega coma un nenon. Se torna quilhar. D'una pata se boissa lo nas...

Germana torna cridar:

— Eutròpi!

E lo talibòrna als quatre galaups passa per la pòrta. Mas Germana, sens quitar de téner l'ors, se met a sautar e comanda:

— Filhas, cantatz e dançatz!...

Las filhas negras se donan la man, s'apàrian e cantan. La dança se plega e se desplega:

Dancem, filhas, dancem nòu,
Dancem, filhas, dètz-e-nòu...

Tres passes aquí, tres passes alà. Los braces se lèvan e se baissan:

Lo truquet, lo luret,
Lo brandol de la brandoleta,
Lo truquet, lo luret...
Truca...
Lura...
Branda... lo brandolet...

L'ors ara dança e sèc lo movement. Germana tanben.

Dancem, filhas, dancem uèch,
Dancem, filhas, dètz-e-uèch...

Mas après cada coblet una filha se despren de las autras. Se sarra del lièch. Entre las cuèissas de Clamenç lo vironet que del subte, probable, s'encanilha. Mas la filha, de las doas mans, manòbra.

Lo truquet, lo luret,
Lo brandol de la brandoleta...

La filha ne pèrd l'alèn e mai la mesura de la cançon. Mas sas companhas pus graciosament encara se saquejan. Cantan d'una sola votz encara pus esclèta:

Lo truquet, lo luret...

Aquí perlongan las paraulas:

Truca...
Lura...

Sens poder se desliurar... del plaser... o de la dolor...

Branda... lo brandolet...

Un momenton d'apasiment. N'i a pas per gaire. Clamenç s'estrementís.
Germana tira la cadena. L'ors gemega e tòrç las gaunhas. Una altra filha s'avança. La cançon torna començar:

Dancem, filhas, dancem sèt,
Dancem, filhas, dètz-e-sèt...

E totjorn lo truquet. E totjorn lo luret... Lo brandol de la brandoleta...

Truca...
Lura...
Branda...

Lo còr batega quand lo cap tringla... A cada còp... Es Clamenç ara que tòrç las gaunhas tant coma l'ors...
Una altra filha... E puèi una altra... Una altra... Una altra...

Dancem, filhas...
Dancem, filhas...

Negrevestidas... Encara una altra... Mas la darrièira, qu'es tota nuda, serà Germana...

VI

LAS MINAS DE PORCASSÉS

Es l'abat Corget, curat de l'Espinòla, que lo primièr, dins son memòri presentat a la Societat de las Letras e Arts d'Avairon, per l'acamp trimestral e estatutari d'aquela societat, lo mes de mai de 1869, faguèt conèisser al public cultivat las minas anticas de Porcassés.

Ça que la aquel memòri, augmentat e corregit, foguèt imprimit e editat, mercés a una subvencion del Conselh General, per la maison Carrèra en 1875, jol títol que sèc: Pròva segura que las minas metallicas de Porcassés, entre Roèrgue e Albigés, foguèron l'encausa vertadièira de la guèrra de las Gàllias, per l'abat Timoleon Anastasi Corget...

Entre Roèrgue e Albigés, pretendiá l'egrègi abat... Aquí los erudits son pas encara d'acòrdi... Oc, entre Relampac e Gaur, sus l'autra man de las Canals, lo terrador de Gironda qu'es tot en puèges, qu'es tot en combas, una d'aquelas combas que se ditz Porcassés.

Mas lo terrador de Gironda es pas comprés dins la Condamina d'Espinergue. Fa partida del departiment de Tarn. Depend administrativament de la comuna de Pampalona...

Ça que la i a pas degun d'administrar. Tot aquel campèstre, dempuèi un brieu es tornat en èrm. Las bartas l'an ganhat. Los masatges abandonats s'arroinan... Pr'aquò la glèisa del Girondenc resistís encara. Lèva sas quatre parets sens teulada e quilha son cloquièr descoronat. Aquela glèisa demòra lo sièti d'una parròquia mòrta qu'es totjorn comptada coma apertenent a la diocèsi de Rodés... Oc, de Rodés, non pas d'Albi...

Per la Glèisa donc, de Roèrgue, mas per l'Estat, d'Albigés... Coma la Glèisa passa davant l'Estat, tot un brieu lo Conselh General d'Avairon aviá demandat lo retorn del terrador de Gironda a l'administracion civila de Rodés... Non pas lo restacament, mas lo retorn, estant que, ja, davant la Revolucion granda, la parròquia del Girondenc tirava las milícias e pagava las talhas dins la generalitat de Montalban, pròva que la dicha parròquia èra plan tèrra de Roèrgue... Mas lo Conselh General de Tarn fasiá remarcar que lo terrador de Gironda constituissiá la senhoriá de Vesas, que lo senhor de Vesas èra membre de drech dels Estats de Lengadòc, donc que tot aquel terrador, jos l'Ancian Regim, dependiá si ben tant del país d'Albigés... Ça que la, alara que la glèisa del Girondenc dempuèi un brieu s'es desmantenida, lo castèl de Vesas demòra la sola bastenda abitabla de tot lo redòl... Donc es al departiment de Tarn de gardar lo terrador de Gironda e las minas de Porcassés...

L'abat Corget, dins son memòri primièr, dona l'etimologia d'aquel mot de Gironda que ven de l'indò-europenc, aparentat del sanscrit. Gironda seriá la frontièira, la talvèra, los confins...

Los confins de la Província del temps dels Romans: d'una man de Gaur los Rutèns liures, de l'autra los Rutèns provincials. Aital auriá degut èsser. Son que dempuèi lo temps del bronze lo terrador de Gironda èra conegut per sas minas metallicas. Per totas aquelas combas, Ibèrs, Ligurs, Cèltas, Grècs avián curat, cavat, crosat, traucat cadun de son biais en cèrca qui d'aur o de coire, qui de plomb, qui d'argent. D'argent mai que mai pr'aquò... E los Romans contra lo drech volguèron sautar Gaur. Pretendián que las minas lor revenián. Mas los Rutèns s'aparèron... E mai sonèron a lor ajuda los Arvèrns que n'èran clients. Aital donc, segon l'abat Timoleon Anastasi Corget, comencèt la guèrra de las Gàllias.

Après la conquista de Gàllia tota, los Romans esplechèron en grand las minas de Porcassés. Tracèron una estrada. Bastiguèron, non pas una vila, mas una mena de camp per empargar los esclaus que fins a la mòrt trabalhavan dins los metals. Quantas de vidas aquí se mangèron de patirassa, sens res comprene que la dolor? Tantes de poses que s'enfonzèron dins la pèira franca fins a la ròcalusent. Puèi cada veta la caliá sègre sens pèdre lo jaç.

Pica que pica, talha que talha, maca que maca, qualques entòrcas per s'esclairar... A bèles òmes escrachats, las galariás pus luènh encara s'estiravan. Tòrças o drechas s'entrecopavan, s'entrecrosavan d'un potz a l'autre. Pèira bastarda o minièr fin, caliá sortir las escorilhas e las montar per las escalas lo desc sul còl. Defòra los forns cracinavan de tant que calfavan. Cada brasàs èra servit per una còla de miserables, de nuèch e de jorn. La fumarada pesuga se reblava coma la tuba. Pudiá lo sofre rabastinat. Lo minièr grasilhava puèi se fondiá dins lo crusòl. Caliá colar la fonda, bufar la crassa e l'escampar. D'argent per Roma. Mas per Gironda las cendres mòrtas que demoravan, e mai los òsses de tantes

òmes pus mòrts encara. Puèi los escombres de tota mena s'amolonavan coma de tèrmes, en cordeladas. A Porcassés...

Dins lo prefaci de son memòri l'abat Timoleon Anastasi Corget tusta de vam sus aqueles ignorants que s'imaginan e mai qu'an escrich que Porcassés es un mot de la familha de pòrc. Non, Porcassés es pas lo país dels pòrcs, ni dels porcasses...

Es de remarcar, senhala l'egrègi abat, que los Romans apelavan pòrca una cresta de tèrra daissada maladrechament sens laurar entre doas regas, per una arada. Gaur d'un costat, Relampac de l'autre: las doas regas prigondas. La pòrca donc, coma una esquina d'ase, aquela cresta: lo terrador de Gironda, es a dire Porcassés...

Si ben tant. Mas alara, se pòrca ven pas de pòrc o lo contrari, cossí se fa que los paísans encara apèlan truèja justament una correja de tèrra demorada sens laurar per una arada?... Quand li parlavan de truèja, l'abat Corget s'embufava e s'entainava: Pòrca! Pòrca! cridava... Benlèu un mot de l'etrusc ancian... Vòstra truèja, una simpla catacrèsi...

Aürosament, l'abat Timoleon Anastasi Corget daissèt bramar los ases. Dins lo silenci de sa caminada de l'Espinòla escriguèt d'autres memòris consagrats a las minas de Porcassés, memòris que foguèron imprimits e publicats totjorn per la maison Carrèra de Rodés, mercés a de subvencions del Conselh General.

Aicí los títols d'aqueles memòris: – Grandor e descasença dels Romans o consí l'argent de Porcassés poiriguèt Roma... – Consí lo rei Dagobèrt, sul conselh de son ministre Sant Alòi, tornèt dobrir las minas de Porcassés... – L'espeliment de la civilizacion monastica en Roèrgue, Carcin e Agenés. Croses, reliquiari, mostranças. L'argent de Porcassés per la glòria de Dieu... – L'ostal de la moneda de Sauvespina. Sòus e escuts d'Espinergue. L'argent de Porcassés per la glòria del Rei...

L'abat Timoleon Anastasi Corget preparava d'autres memòris que se'n trobèron los manuscrites après sa disparicion tragica. Aqueles d'aquí foguèron pas publicats mas se pòdon consultar als Archius departimentals a Rodés que Monsen Bosquet los metèt en òrdre.

Se presentan coma de borrolhons sens títol elaborat. Contan l'istòria de las minas de Porcassés dempuèi lo temps de las guèrras anglesas fins al règne de Loïs XIII quand lo cardinal de Richelieu faguèt barrar l'ostal de la moneda de Sauvespina...

Es pas de creire l'importància d'aqueles minas un còp èra. Lo Prince Negre tant las volíá gardar! Lo comte d'Armanhac las prenguèt. Jacques Cœur de Borges, argentièr del rei Carles VII, las venguèt inspectar. E Enric IV, rei de Navarra e comte de Rodés, cossí auríá ganhat París sens l'argent de Porcassés?...

Seriá bon benlèu que los trabalhs de l'abat Timoleon Anastasi Corget foguèssen publicats en edicion completa. La Societat de las Letras e Arts d'Avairon estudiá la causa dempuèi un brieu. Solament las finanças mancan. Lo Conselh General, per de rasons politicas, vòl pas votar cap de subvencion...

Aqueles marridas rasons politicas que foguèron la causa de la pèrdia de l'abat Timoleon Anastasi Corget dins l'estiu de 1881. D'aquel temps, per tot Roèrgue se fasiá campanha contra la Glèisa, per la Republica e la Laïcitat. De jornalòts infames criticavan sens fin lo Conselh General que subvencionava los memòris escurantistas d'un curat monarquista, fanatic, ignorant... Mai qu'ignorant, imaginaire. Un jornalista podíá fornir de pròvas que lo curat de l'Espinòla per escriure tantes memòris èra pas sortit de sa caminada.

Cossí serián pas de farlabica aqueles pretenduts estudis sus de minas abandonadas dempuèi dos cents ans quand l'autor èra pas solament anat un còp a Porcassés? Cossí aver fisança dins un òme que parlava de poses qu'aviá pas mesurats ni de galariás qu'aviá per segudas? Cossí lo Conselh General gastava l'argent dels contribuables per sosténer la reaccion clericalò-legitimista?...

En legissent aqueles articles verinoses l'abat Timoleon Anastasi Corget s'amaliguèt tament e s'enfumasquèt que cugèt tombar d'un atac. Li calguèt plaçar de sangsugas sul copet...

Quand foguèt garit e apasimat decidiguèt en grand secret d'anar explorar aqueles minas qu'aviá estudiadas solament en cambra sus de papièrs. Metèt dins la confidècia res que son clergon, un enfant de quicòm coma dotze ans. Tota una setmana per se preparar, se procurar çò que caliá: de còrdas, de candelas, una lanterna. E lo grand jorn arribèt.

Un matin, la messa dicha e lo dejunar engolat, lo curat escapèt a sa servanta. Per de camins tòrces sortiguèt del vilatge en se gardant d'encontrar qualqu'un. Lo clergon l'esperava a la crotz del codèrc, rescondut dins la grifolada, e mai portava una saca amb los espleches dedins...

A la gràcia de Dieu donc. Curat e clergue partiguèron pels travèrses. Es l'enfant que tirava davant perque coneissiá las carrals e los vials.

Davalèron fins a Relampac. Passèron l'aiga de sus una pèira sus l'autra. Calíá montar puèi fins al Girondenc. Tot polsic, lo curat s'arrapava en s'entravant dins sa sotana. E l'enfant se revirava pas. Escalava en sautant coma un cabrit.

Del Girondenc a la comba de Porcassés per una carral manjada per las rómeccs. A cadas pas s'escrifar los vestits o s'escarraunhar las mans o lo morre. Tot còp un rebaladís s'ausissíá dins la bartassanha: un lusèrp benlèu o qualque sèrp.

A la Comba de Porcassés lo curat ne podíá pas mai. Se daissèt tombar dins lo romegàs, virava los uèlhs, badava lo cais. Palsemava.

Lo clergon, respectosament, se sarrèt de son paure Monsen lo Rector, li desbotonèt lo còl de la sotana, li esponguèt la susor del front amb un mocador.

Lo curat tornèt prene alen. Lo clergon li donèt las mans. Ensemble totes dos diguèron un patèr... Un signe de crotz. Lo curat se tornèt levar.

Dins la comba de Porcassés, coma un avenc es lo potz grand. E mai i getetz un calhau dedins l'ausiretz pas tombar. Una fraissa de quilha al ras del potz.

Lo clergon dobriguèt la saca. Lo curat tirèt la còrda. L'estaquèt plan sarrada a la camba de la fraissa. La desrotlèt e la daissèt lisar dins lo potz. La lanterna ara. La calguèt alucar e prene una candela per en cas.

– Monsen lo Rector, diguèt lo clergon, davalarei ieu primièr que soi pus pausadís que vos. Ça que la soi pus lèst...

— Cala-te! respondèt lo curat. Que me sentissi pas pus las. E vau davalar, sol. Tu, espèra-me aquí... E te sonarai se quicom va pas... Mas tot anarà plan...

Lo curat davalèt en s'ajudant de la còrda. La lanterna la portava a la cencha. Al dessus del potz lo clergon s'aclinava...

La lanterna aval se brandissíá. La corda se saquejava coma una sèrp. Lo clergon s'aclinava encara mai... encara mai. Lo cap li tornejava. Per tombar pas, se teníá d'una man a la camba de la fraissa.

D'un còp, aval, la lanterna s'escantiguèt. O benlèu lo clergon la vesíá pas mai. La còrda quitèt pas de se bolegar.

– Monsen lo Rector! cridèt lo clergue. Degun respondèt pas.

– Monsen lo Rector!... Ò... ò! Monsen lo Rector!...

La votz de l'enfant se perdiá dins la prigondor del potz. Del pus fons un resson amortit tornava repetir dos o tres còps cada paraula: – Rector... Rector... tor... tor... Ò... Ò...

Quand l'enfant ne poguèt pas mai de cridar, demorèt un moment lo cap pendolat dins lo potz. Puèi se decidiguèt. Aplanponhèt la còrda e davalèt...

Mas dempuèi l'Espinòla qualqu'un, en se rescondent, aviá seguit lo curat e lo clergon. Aquel qualqu'un èra Dieudonat Jolhverd, lo mèstre d'escòla. Oc, Dieudonat Jolhverd, l'òme sens Dieu, nascut fòra país, benlèu devèrs Aubin o Sant Austremòni, un roge, un franc-maçon mai que segur...

Aquel traite, aquel caïn, aquel Judàs espiava los mendres gèstes de l'abat Timoleon Anastasi Corget pel compte dels marrits jornals del departiment. Se pensava, lo desgostant regent, qu'anava susprene lo curat e son clergon dins qualque jòc contra natura, davant darrièr.

Dieudonat Jolhverd esperava, amagat dins lo botigàs. Salivejava en pensant a l'article plan corsat qu'anava escriure sul desgarament clerical. Aviá vist lo curat davalar dins lo potz, puèi lo clergon... Mas degun tornava pas montar.

Dempuèi qu'esperava, Dieudonat Jolhverd començava de trobar lo temps long. En se rescondent se sarrèt de la fraissa, al ras de l'avenc. La còrda pendolava a se pèdre dins la negror, sens se bolegar. Aquel silenci!...

Lo regent comprenguèt que quicòm anava pas. Per se rassegar cridèt dins lo potz:

– Ò!... Ò!... Ò!... Ò!... Qué fasètz aval?... Ò!... Ò!... Ò!...

Son que lo resson amortit respondiá en gorgolhant: – Ò... Ò... Ò...

Lo regent apelèt alara:

– Fanton, aval... Fanton!

Mas non... Es lo curat que caliá sonar:

– Curat!... Òu! Curat!...

Pus fòrt encara:

– Curat!... Cada cridal al fons del potz tornava rebombir. Lo regent prenguèt paur. Cambièt de votz e de ton:

Monsen lo Rector!... M'ausissètz, Monsen lo Rector?...

Ni per Monsen... Lo Monsen respondiá pas. Lo resson se perlongava.

Un moment lo regent aguèt enveja d'aplanponhar la còrda que pendolava e de davalàr el tanben. Puèi sosquèt que se coma los dos autres se perdiá, el, dins l'avenc, consí qualqu'un los ne vendriá sortir? E mai foguès franc-maçon, vodat a l'infèrn, Dieudonat Jolhverd èra pas benlèu un marrit diable. Subte, partiguèt per l'Espinòla cercar de secors. Qualques òmes lo seguèron que volián pas creire çò que lor explicava.

Arribats a Porcassés, quand vegèron la còrda compreguèron. Un après l'autre, tres o quatre davalèron. Mas tornèron lèu montar. Gausèron pas s'aventurar.

D'autres anèron sonar mai de mond. Al cap d'una ora, quantes foguèron a Porcassés: de vièlhs, de joves, amb de còrdas, de lanternas, de fusilhs? Ni mai degun sabiá pas qué far.

Los gendarmas de Pampalona arribèron. Menavan un posatièr e son aprendís, qualques peirièrs, un teulièr.

Aquí d'òmes de mestier que comencèron las recèrcas coma cal. Los gendarmas preguèron totes los curioses de se retirar pro luènh.

Los peirièrs estacavan las còrdas, picavan d'encrenas, plaçavan de pièjas... Tan prigond que poguèron davalèron... Lo posatièr e son aprendís tan luènh que poguèron reconeguèron cada galariá e lo brigadièr los acompanhava. Tot còp sonavan lo curat e lo clergue o tiravan un còp de fusilh per se far ausir. Lo teulièr sondava cada trauc...

Mai d'una setmana d'esfòrces. Per res... Sens trobar solament un boton de sotana. L'abat Timoleon Anastasi Corget aviá desaparegut per amor de sa mina. E son clergon fisèl amb el...

Lo brigadièr de gendarmariá donèt l'òrdre de tornar montar lo material e d'abandonar las recèrcas. Los gendarmas enrodèron lo potz de la fraissa d'una clausadura d'arams crancuts e se retirèron...

Mas a l'Espinòla las gents s'amolonèron davant la maison d'escòla: A mòrt!... A mòrt!... bramavan.

Cadun getava sa pèira per las fenèstras o per la pòrta...

– A mòrt!... A mòrt, l'assassin de nòstre curat!...

En tremolant lo regent e sa familha se rescodèron dins la cava. Las pèiras quitavan pas de tustar e los Espinolets de bramari: – A mòrt!...

Una femna vièlha pus fòrt que totes cridèt:

– A l'infèrn!... A l'infèrn!...

Mas l'infèrn es lo fuòc. Una palhièira fresca se quilhava sul comunat. Los joves ne tirèron d'espalhons qu'aluquèron e lancèron dins la maison d'escòla per las fenèstras crebadas. Òmes, femnas, enfants pichons, totes i se metèron que la palhièira tota i passèt. La maison d'escòla flambèt coma un radal. Ni mai quand la teulada s'afondrèt degun ausiguèt pas cridar lo regent ni degun de sa seguida... Probable qu'èran mòrts estofats, del fum, coma de rainals... Aital donc la puta fin d'un ministre de Lucifèr...

VII

LO RAIS DE SOLELH

Qualques jorns après l'encendi de la maison d'escòla, un òme de l'Espinòla davalèt a Gaur per pescar, probable... Arribèt davant lo Gorg Negre... Aquí vegèt sul sable dos paquets de vestits confles d'aiga, mas plan plegats. L'òme se sarrèt, curios. Un paquet gròs, un paquet pichon... E sul paquet gròs una sotana: la sotana del curat Corget... L'òme cugèt estavanir. Engolèt son escupit, tornèt prene alen e subte anèt sonar los gendarmas.

L'enquèsta comencèt. La servanta del curat reconeguèt plan tota la farda de son paure Monsen, abit per abit e mai la camisa. La maire del clergon se plorèt quand li presentèron lo paquet pichon. Jurèt davant Dieu qu'aqueles vestits èran plan los de son enfant...

Mas alara, lo curat e lo clergue qual los aviá despolhats mòrts o vius? E los còsses ont podián èsser? Cossí los vestits empaquetats se trobavan sul sable del Gorg Negre?

Los gendarmas enquestèron: los de la Salvetat e los de Pampalona, cada brigada de son costat... sens cap de resulta... Un mes encara se passegèron puèi clavèron las recèrcas...

Pr'aquò entre elas las gents parlèron. Mai que mai se mençonèt la legenda de Remesi, lo pescaire.

Aquel Remesi, qual èra? Un Espinolat... Quora viviá? Un còp èra...

Oc, un còp èra Remesi, lo pescaire, davalèt al Gorg Negre. Quitèt son vestit miserable. Lo getèt en rebostoire sul sable. Puèi, tot nud, cabussèt dins lo gorg per pescar de mantasta.

Dins l'aiga, Remesi dobrissiá los uèlhs. Tant i vesia coma dins l'aire. Quina ora podia èsser del ser? Benlèu tres o quatre oras... Sul Gorg Negre lo solelh del vèspre donava en plen.

Remesi cabussèt encara pus prigond. Un remol lo butèt contra la rocada dins una cafora que badava... Aquela cafora Remesi la coneissiá pas... Pr'aquò dempuèi d'ans e d'ans cabussava dins lo Gorg Negre.

Lo rais del solelh encara traucavan las ondadas. Encara Remesi podia téner son alen. Alara decidiguèt de s'enfonzar dins aquela cava per la reconéisser. Piquèt dels talons. Batèt de las mans. La cava montava. Remesi montèt. Los rais del solelh l'abandonèron. Un còp de cap dins l'escurina. Remesi se trachèt qu'engolava d'aire. Arpategèt. Se tirèt de l'aiga... Aquela semblacafora èra una galariá de la mina d'un còp èra.

Remesi se sieguèt un moment sus la pèira trempa. Tornèt prene alen. Ni mai i se vesia res. Lo reclac de l'aiga venia batre la pèira... Luènh, luènh, s'ausissiá coma un jangolament, una bramadissa. Qual se podia plorar si que non qualque font?... Pas benlèu las pauras armas dels minaires de fòra temps?...

Remesi tremolava. Lo freg: plan segur... Demorar pas mai aquí. Remesi, a paupas, cerquèt lo redond de l'aiga e cabussèt.

Defòra lo solelh avia virat. Lo Gorg Negre revolumava, aaptat d'ombra. Dins l'aiga encara Remesi se debatiá. Sens cap de lusor per lo guidar podia pas trobar la boca de la cafora... Estofava ja... Puslèu que de beure la sopa dels peisses tornèt montar dins la galariá... Era ora! En pantaisent se tornèt sièire sus la pèira trempa. Tot nud... Escotava la bramadissa luènh... Aquela font, mai que probable.

Defòra, lo jorn s'acabava. Lo cèl se floriguèt d'estelas. La nuèch deslanguèt son armada de feràmias de tota mena. Ensemble, quand udolan a la luna, cossí conéisser lo lop franc del lop garon?... Mas i a un temps per cada règne. Lo lugar anoncièt l'alba. Lo solelh montèt. La brumada s'escampilhèt.

Remesi, pr'aquò, tot còp cabussava per cercar lo passatge. Mas la tenebror l'arrestava. S'alassava per res cada còp. Quand ne podia pas mai se tornava arrapar dins la galariá per se sièire sus la pèira trempa...

Son que lo ser, vèrs las tres o quatre oras, lo solelh tornèt batre lo Gorg Negre en plen. Remesi just i endevenguèt de cabussar. Quand vegèt calelhejar l'aiga, li semblèt que lo Bon Dieu lo sonava. Se tirèt de la cafora coma d'una tomba. En montant dins lo solelh volguèt cantar. Ne beguèt una bona pauca. Escapèt als remols pr'aquò. S'abroèt sul sable en esternudant.

Sabia pas cap de pregària mas levèt lo cap e cutèt los uèlhs per agachar lo miralh del cèl... Un moment aital e s'apasimèt. Soi sauve per un còp! se pensèt encara.

Puèi Remesi cerquèt sos vestits que se soveniá ont los avia quitats. Mas los trobèt pas. Qualque pastre, probable, o benlèu un autre pescaire, los avia amassats.

Remesi copèt de folhaces. Amb una bedissa se los estaquèt a la cencha, davant e darrìer coma una jupa de femna. Aital. E Remesi montèt vèrs l'Espinòla, pèdescauç, e preniá garda de prautir pas qualque tronc. Li semblava ausir la campana. E mai lèu reconeguèt un clas. Qual podia èsser mòrt a l'Espinòla? Remesi arribèt a la crotz del codèrc. Consí se rescondre per traversar lo vilatge? Encara qualque beata podia cridar l'escande. Remesi s'imagenèt de crosar darrìer los òrts. Dintrèt al seu ostal per la portanèla. Lo giscladís qu'ausiguèt! L'ostal èra plen de femnas agenolhadas que brandissián los rosaris e se senhavan.

Oc, lo prenián per una trèva, el, Remesi. La sia femna, ja en rauba negra e vel de dòl, s'estavaniguèt.

Lo clas que sonava totjorn èra per el, lo negadís. El que los òmes de l'Espinòla avian cercat tota la nuèch e mai lo matin sens trobar son que son vestit sul sable del Gorg Negre...

Remesi daissèt pialhar las femnas. Anèt a l'armari. Se carguèt una camisa. Tombèt sos folhaces. Se passèt las cauças. Se metèt d'esclòps als pès. Aital davalèt a la botiga. Tirèt una pauca de vin e la beguèt. Solament alara foguèt reconegut per viu...

Aquí donc la legenda de Remesi, lo pescaire, que las gents entre elas se contavan... Mas cada legenda clau sa part de vertat... Alara donc, lo curat e lo clergue?... Alara donc, Clamenç?...

- - - - -

VIII

L'ANÈL

Dancem, filhas, dancem un,
Dancem, filhas, dètz e un...

Germana s'avança, la filha nuda, que d'una man tira l'ors per la cadena... E de l'autra, doçamenton, pren e alisa entre las cuèissas de Clamenç lo vironet tot aflaquit.

Lo truquet, lo luret,
Lo brandol de la brandoleta...

Mas Germana saqueja la cadena. L'ors gemega lo porcelon pichon. Germana saqueja mai de vam, cadena e tot... Clamenç emblaima. L'ors gronís a la mòrt en sautassejant. La pòrta s'es dubèrta. Eutròpi lo talibòrna dintra en butant davant el una farga de campanha, montada sus ròdas. De tenalhas, de fial d'aram, una botelha d'òli e los carbons roges que brasilhan. L'ors quita pas de gronir. Eutròpi recana. Las filhas negras en dançant acaban de cantar:

Lo truquet, lo luret,
Lo brandol de la brandoleta,
Lo truquet, lo luret...
Truca...
Lura...
Branda... lo brandolet...

Eutròpi pren un fial d'aram agusat a la cima e lo passa sus la flamba blava que monta de las brasas. Germana ten totjorn lo vironet espaurugat e lo tira sens bolegar. Las filhas negras se getan sus Clamenç e l'agafan e l'acrancan qui per un braç, qui per una camba. Aquí s'escartan. Lo talibòrna se sarra: l'aram d'una man, las tenalhas de l'autra.

Eutròpi quita de recanar. E crida:

– Te vai anelar!... Te vai anelar!... Coma lo pòrc... o l'ors aquí... Non pas del nas... Mas de la bica...
Per te copar l'enveja de modilhar...

Crac. D'un còp, Eutròpi planta l'aram brutlant dins la carn flaca del vironet que Germana tira. Clamenç se tòrç coma per saltar. Mas tantas de mans que l'emponhan, aquelas onglas de tantas filhas que l'escarraunhan!

– T'ongerai puèi amb l'òli!... ditz Germana.

IX

LA MÈSTRA D'ESCÒLA DEL GIRONDENC

Dins lo temps — quant de temps d'aquò? lo Girondenc èra una bona parròquia. Comptava benlèu mai de quatre vints fuòcs: per una part dins lo lòc e los autres pels mases.

I aviá un curat, aquò se compren, una aubèrga, una especiariá, un fabre e qualques òmes de mestier: fustièrs e peirièrs, sens parlar d'un sastre.

I aviá tanben una escòla. Aquò èra plan davant lo temps de la laïca, plan davant lo temps de l'abat Timoleon Anastasi Corget. Aquela escòla crestiana d'autres còps dependiá ça que la de Monsenhor l'Avesque de Rodés.

E la darrièra persona que tenguèt aquela escòla s'apelava Olga Pendarrièrs. La sonavan tanben la Pendarrièra. Cinquanta ans e mai ensenhèt al Girondenc ont èra nascuda, tant que la parròquia visquèt. Una persona, òc. Parlava gròs. Caminava pesuc. Se vestissiá long e negre. Quand ne virava de corregir los enfants clapava fèrm.

Una santa persona. Pregava Dieu, mancava pas una messa, anava a la comunion cada matin. Lo dimenge, cridava fòrt las pregàrias a la glèisa. Mas cantava rauc.

E lo temps passava. Un après l'autre los ostals se barravan davant de s'arroinar. Lo curat se n'anèt, l'aubèrga pleguèt. Olga Pendarrièrs demorèt tota sola dins son escòla que i aviá pas cap d'escolan. Monsenhor l'Avesque de Rodés li escriguèt que se venguès retirar dins un convent de sòrs que seriá plan sonhada... Respondèt ela. Diguèt tot son grat. Mas nascuda èra al Girondenc e i voliá morir.

Degun sabí pas cossí s'avidava. Trabalhava un bocin d'òrt. Amassava la frucha dels arbres abandonats. Lo cònsol de Pampalona parlava de li mandar los gendarmas que la menèssen per fòrça a l'espital d'Albi.

Dempuèi que la parròquia èra mòrta, cada dimenge, quin temps que faguès, Olga davalava del Girondenc desèrt, curava Relampac e montava a l'Espinòla per ausir messa e comuniar. Non, voliá pas anar a Pampalona qu'èra pas sa diocèsi.

Pr'aquò un dimenge del grand ivèrn que la nèu acaptava tot, se vegèt pas Olga, a l'Espinòla. Se pensèron las gents que las congèiras avián arrasadas las carrals.

Mas lo dimenge d'après, e mai la nèu se fondiá, Olga venguèt pas. Lo curat parlèt après la messa. Qualques òmes partiguèron pel Girondenc e qualques femnas tanben per en cas...

Arribèron davant lo paure casal qu'aviá servit d'escòla. Lo fornèl fumava pas. La pòrta èra pas clavada. Dintrèron. La Pendarrièira èra tota gelada e redra dins son lièch: mòrta e conservada.

Calguèt anar cercar lo curat.

Las femnas pr'aquò volguèron netejar lo còs miserable e lo vestir. Tirèron las flaçadas, coma se fa en tota simplicitat.

E vegèron, las femnas, vegèron plan que lo cadavre èra lo d'un òme...

Qual podí empachar las femnas de parlar? Las femnas parlèron. Son que qualques vièlhs se sovenguèron. Contèron que del temps de las guèrras longas de la Republica o de Napoleon, quand las maires totas solas fasián jasilhas, mai d'un garçon novèl nascut foguèt declarat filha a la comuna e batejat filha a la glèisa per escapar a la conscripcion, pus tard.

E aqueles Joan-filhas foguèron abalits... Ça que la quina importància? Dins un ostal, per trabalhar, una tanta galharda valí ben un oncle, de tot biais... Oncles e tantas d'un còp èra que se maridavan pas, sabí pas solament s'avián una natura.

X

LO MANUSCRICH FERRAND

Gilbèrt Ferrand èra nascut al mas de l'Espinòl, comuna e parròquia d'Espin, en 1886. Pareis qu'aprení a l'escòla tot çò que voliá. Solament anèt pas un briu a l'escòla. Lo seu paire se logava coma jornalièr perque tení una bòria magra de las pus pichonas. E la sia maire anava far las bugadas pels ostals.

Tanben Gilbèrt, per sos dètz ans lo loguèron coma pastre. E tornèt pas pus a l'escòla. Mas en gardant trigossava totjorn qualque libre, per lo legir quand lo bestial brandava pas tròp. De libres ne podí pas crompar. L'argent de sa convenença èra tot per sos parents. Mas i aviá d'aquel temps a Espin un escultor vièlh qu'aviá fach un còp èra son torn de França per aprene son mestier. Coma cap d'òbra, ça que la, aviá talhat dins lo fust la cadieira grand de la glèisa parroquiala. Aquel menestral retirat de son trabalh gardava dins son trast una arca plena de libres de tota mena. E, quora un quora l'autre, los prestèt totes a Gilbèrt qu'aital d'un biais poguèt contunhar sos estudis.

Per sos quinze ans Gilbèrt partiguèt al cròs, a Caramaus, traire de carbon, jos tèrra. Lotjava dins un barracament amb d'autres companhs. Fasiá sa despesa dins una gargòta: sopa de codenas, un trufet redond, una bona ceba, tot còp, per cambiar: mongetas o favas. Mas de vin pr'aquò. L'argent que ganhava, la part pus bèla la mandava a sos parents. Amb lo pauc de moneda que li demorava se trobava pro ric encara per crompar, enfin, de libres que gardava dins una mala, coma l'escultor vièlh. Dins lo barracament los podí pas legir, mas tot còp, defòra, sus un banc de la plaça quand fasiá polit temps, o alara, quand ploviá, sus una cadieira, dins la glèisa, amagat dins un recanton...

Es a Caramaus, en aval, que Gilbèrt comencèron de l'apelar Ferrand. Ferrand, per s'instruire encara mai, seguí totas las discutas e disputas politics e sindicalas. E foguèt lèu del partit. Foguèt del sindicat. Cantèt la Comuna qu'èra pas mòrta e l'Internacionala que serà lèu lo genre uman.

Mas la Comuna tornariá pas viure de per se. L'Internacionala se fariá pas sola. L'accion. Sola, l'accion dirècta... Aital parlava un Catalan vièlh, anarquista, expulsat de Barcelona, e qu'èra vengut el tanben picar, al cròs.

Non. I aviá pas cap de Sauvador suprèm, ni Dieu, son que per engraiçar la curatalha, ni Cesar, e mai se diguès Napoleon o Galifet, ni tribun, pas mai Jaurés que los autres.

Òrres dins lor apoteòsi, los reis de la mina e del ralh qu'an pas jamai fach d'autra causa que desvalisar lo trabalh...

De tot lo redòl de Caramaus, lo pus òrre qual èra, si que non lo marqués de Solatges que se conflava de glòria dins son castèl de Selvaredonda, lo castèl de tantas fenèstras coma i a de jorns dins l'an?

Davant lo comptador del cafè del Progrès, cada ser l'anarquista catalan se plantava. Engolava cuol sec, tot còp, un veirat de vin roge. Puèi cridava, martelejava lo zinc del ponh.

L'accion! bramava... L'accion dirècta!... Lo Marqués, aquel pesolh que nos chuca la sang de las venas, qual gausarà l'escrachar?...

Ferrand èra totjorn aquí per escotar l'anarquista. D'aquelas paraulas ne perdiá pas una. E se pensava:

– Perqué ieu gausariá pas?...

Si ben tant que Ferrand raubèt de cargats de polvera a la mina, e de mecas. Aquela polvera la cunhèt dins un pegal de la boca estrecha que borret fòrt amb de tèrra. Pleguèt lo tot dins un petaç. Mas aviá enfonzada la meca pel titolon.

Aquí donc la maquina infernosa prèsta. Ferrand la getèt meca alucada sus la veitura del marqués de Solatges que passava per carrièira. Lo cochièr tirèt de vam sus la brida del caval que faguèt un escart. Lo Marqués ne trantolèt sus son sièti. Lo pegal s'espètèt a grand bruch e los tèstes volèron dins lo fum.

E mai un esclat frelhèt lo nas del Marqués. Un regisclè de tèrra embornèt lo cochièr que daissèt anar la brida e lo caval s'emballèt.

Ferrand se sauvèt al brutle. Mas pro personas l'avián reconegut. Los gendarmas lo venguèron arrestar dins son barracament.

Atemptat mancat contra lo marqués de Solatge! portèron los jornals l'endeman. E Ferrand demorèt un brieu en prison, en Albi. Puèi finiguèron per lo jutjar. Lo condemnèron per l'exemple a las galèras o puslèu al banhe. Aital foguèt transportat a Caièna... Mas la sia paura maire tant plorèt, tant preguèt! Quantes de còps anèt, ela, suplicar Monsen lo Curat... E mai montèt a Rodés amb lo present trobar qualqu'un. Davalèt en Albi amb un autre present s'avodar a qualqu'un mai. Per res totes aqueles passes...

Ferrand lo paire pr'aquò moriguèt, de vielhum probable, mas benlèu de lagui... Lo seu òme mòrt, son enfant perdut, la Ferranda, desconsolada, demorèt un temps sens se tirar de son ostal negre. Degun sabiá pas cossí la malaürosa ela s'avidava.

Puèi una nuèch sortiguèt coma qui s'escapa sens barrar la pòrta darrièr ela... Caminèt pèdescauça, cap en pel, rauba desgansada. Los nèrvis la tenián. Arribèt a Selvaredonda, lo matin, devant lo castèl del Marqués. Aquí se daissèt tombar contra lo portal bèl.

Los cans jaupèron. Los vailets venguèron. Una mendicanta, se pensèron eles. Li presentèron qualque moneda. Mas ela la prenguèt pas. Alara la butèron que se levès e mai encara que se n'anès e li cridavan. Mas ela se daissava tornar tombar sus la calada e se trigossava devèrs lo portal. Los vailets gausavan pas la tustar pr'aquò. S'imaginèron de la far mordir pels cans.

– Aquí! Pica-la! Pica!...

Cresián los vailets que la miserabla vièlha fugiriá tanlèu veire los mastins rebussar las babinas. Mas non, se mudèt de plaça. Se parèt solament los uèlhs d'una man. E los cans l'acaiselèron tant que volguèron, per las cuèissas mai que mai, e acabèron de li escrifar sas pelhas.

Los vailets, pr'aquò, una mena de pietat los ganhèt, o puslèu de vergonha... Probable qu'aquela femna espatarrada, risibla e dolorosa tot al còp, deviá èsser fada e fòla, que cercava pas solament d'amagar sa nuditat escarraunhada...

E los vailets volguèron far calar los cans que quitavan pas de gafar. Ni per comandar:

– Tirè!... Pro!... Cèssa!... las bèstias acarnassidas s'atissavan que mai. Calguèt tustar.

Los cans caçats e clauses, los vailets assagèron tornar de far partir la femna. Mas ela se levèt solament pas. Si ben tant que lo Marqués meteís venguèt veire çò que se passava. Davant el los vailets quitèron lo capèl.

Alara la paura Ferranda se quilhèt de genolhons, las mans expandidas, e cridèt, cridèt:

– Torna-me mon enfant! Torna-me mon enfant!...

— Qual, ton enfant? demandèt lo Marqués.

— Gilbèrt, lo meu Gilbèrt que mandèretz a Caièna... Torna-me mon enfant!...

Lo Marqués, probable per la tirar de davant, diguèt solament:

– Te prometi, vièlha... Farai quicòm per el e per tu...

E la Ferranda se trigossèt vèrs el, li prenguèt las cambas de las doas mans e li baisèt los cauçals.

– Coneissiái qu'èretz un òme bon... diguèt encara ela. Puèi se levèt, se clinèt encara e se n'anèt.

Degun sap pas se lo Marqués faguèt quicòm, mas qualque temps après Gilbèrt Ferrand, aliberat, tornèt de Caièna. Solament tornèt estropiat d'una camba que s'èra copada en trabalhant en aval e mai s'èra mal petaçada e mal garida d'un enfeciment. Benlèu aquí la rason perquè li avián donat lo vam.

En tot cas Ferrand degun parlèt pas mai d'el. Demorèt a l'Espinòl. Trabalhèt la bòria magra coma poguèt en garrelejant, just çò que caliá per s'avidar el e la paura maire que ça que la moriguèt lèu. Mas el cambièt pas sas costumás. Se maridèt pas. E mai benlèu auriá pogut.

Pendent la guèrra de catòrze los òmes mancavan per las filhas que cercavan de partits... E el, per sa camba èra estat reformat.

Ferrand pr'aquò aviá gardada la passion dels libres. Per cada fièira à Sauvespina, n'anava crompar. Mas quines libres podíá i aver a Sauvespina d'aquel temps? Alara el montava tot còp a Rodés per las fièiras grandas. Anava veire a cò de Carrèra o de la Serina... O alara per pòsta passava comanda a las librariás de París que li mandavan de paquets gròsses e pesucs... que lo factor ne repotegava. Pr'aquò cada còp que lo factor passava cargat a l'Espinòl, Ferrand li donava una bona estrena que se calès...

Ferrand donc legissiá de jorn e de nuèch. Faguèt ressar en pòstes qualques polits arbres de sa bòria. Aital poguèt montar de laissas dins son ostal per totas las parets e arrenjar sos libres...

La vida passèt. Ferrand legissiá. Mas escriviá tanben. Degun ne sabíá pas res encara... Son que del temps de Vichy, après la batèsta perduda de 1940, los gendarmas un matin venguèron a l'Espinòl per arrestar Ferrand. Avián los òrdres. S'agissiá de metre fòra estat de nòser las personas de las idèas subversivas coma los radicals-socialistas, los francs-maçons, los josieus, los afemelits, los comunistas, los internacionalistas, los intellectualistas, los pacifistas... totes aqueles que per lors messorgas avián fach tant de mal al pòble de França...

Dins la comuna d'Espin ne caliá ben trobar au mens un d'aqueles suspèctes per lo trigossar a Rodés... Qual se sovenguèt de Ferrand per lo denonciar a la Prefectura? En tot cas los gendarmas lo prenguèron. E lo cònsol d'Espin disiá:

– S'èra pas estat el, seriá estat un autre. Mas tant val que siá el que non pas un paire de familha...

E lo cònsol d'Espin faguèt clavar coma cal las pòrtas de l'ostal de Ferrand a l'Espinòl e condemnar las fenèstras. Degun de tota la guèrra las venguèt pas dubrir. E mai i aguès pas grand causa per raubar, cadun sabíá que caliá respectar la propietat d'un òme que, volent o non volent, rendíá servici a la comuna.

Ferrand pr'aquò foguèt desportat coma element antinacional dins un camp, non pas en Alemanha mas en Argeria. Amb el èra Ginestet, lo comunista d'Aubin.

Ginestet e Ferrand se coneguèron lèu, mercés lor accent, si ben tant qu'entre eles dos quitèron de parlar francés per tornar a lor lenga naturala: lor patés coma disián.

Que velhèron sovent ensemble davant la guitona. Ginestet cridava son esper: lo partit que ganhariá, per començar la Republica que tornariá. E mai semblès pertot destrusida, dins Aubin encara viviá...

Ferrand, el, contava sa paura vida: lo cròs de Caramaus, e Caièna, sos libres sus las laissas dins son ostal...

Mençonava tanben aquel quasèrn gròs qu'aviá tot escrich, el, de sa man: son òbra...

La misèria, la languina: Ferrand tombèt malaut. Ginestet lo venguèt confortar dins l'infirmariá del camp.

– Camarada, diguèt Ferrand, escapèri de Caièna mas escaparai pas d'aicí... Quand tornaràs al país te demandi de te trachar de mos libres e de mon òbra: lo quasèrn gròs, dins lo tirador de l'armari... Soven-te plan: a l'Espinòl, dins la comuna d'Espin en Espinergue...

Ginestet prometèt. Ça que la de militars arribavan per quèrrer Ferrand e lo prene dins un espital, sabí pas ont. Aquí seriá plan sonhat... Mas degun lo tornèt pas veire.

Qualque temps après la Liberacion, sus la lista de Gui de Boisson, Ginestet se presentèt coma deputat e passèt per Espin dins sa campanha electorala. Benlèu se sovenguèt. Benlèu aviá pas oblidat. En tots cas parlèt al cònsol que l'acompanhèt a l'Espinòl.

Las pòrtas de l'ostal de Ferrand foguèron desclavadas, las fenèstras destampadas. Ginestet dintrèt. E mai se reconeguèt dins aquel ostal coma se l'aviá abitat totjorn.

Las rantelas polsosas pendolavan de las fustas fendascladas que las tòras trabalhavan de contunh. La cussonadura que ne tombava acaptava lo ponde coma de bren.

Sus las laissas desgetadas e bombudas, los libres manats badalhavan o se conflavan que las cobèrtas avián jogat.

Ginestet anèt a l'armari. Dobriguèt las pòrtas, tirèt la bola del tirador. Aquí lo quasèrn gròs, l'òbra de Ferrand.

Ginestet prenguèt lo manuscrich, diguèt qu'un jorn tornariá per quèrre los libres. Lo cònsol prometèt que l'ostal seriá respectat e tengut en òrdre e mai que benlèu una placa de semblamarbre seriá plaçada sul lintèl de la pòrta per celebrar la memòria del paure desportat, lo sol de la comuna...

Mas Ginestet tornèt pas. Lo cònsol se sovenuèt pas mai de la placa. L'ostal uèi s'es afondrat e los libres la sauvatgina los trigòssa, benlèu?...

Pr'aquò Ginestet legiguèt lo manuscrich Ferrand. E mai ne preparèt un estudi que voliá publicar dins la Revista de Roègue. Mas d'aquel temps, a pro pena se solament tot còp la Revista de Roègue gausava publicar un article de Ramadièr, lo socialista... Alara cossí publicar l'article d'un comunista?

Si ben tant que l'estudi de Ginestet demorèt manuscrich... Pr'aquò pareis que lo fisèt a un camarada seu qu'aviá per amic un felibre del Grelh roergàs. Perque son estudi, Ginestet l'aviá soscat e copiat en occitan, en sovenir, probable, de las velhadas de languison davant la guitona, en Argeria...

Mai o mens donc lo camarada parlèt a l'amic que parlèt als autres felibres. Aital se sap quicòm de çò que podiá èsser l'òbra de Ferrand.

Contava, aquela òbra, la misèria de minaires dins los cròses de tota mena: ferrièiras e carbonièiras, salinas, minas metallicas... coma las de Porcassés un còp èra...

Segon Ferrand, reportat per Ginestet, a Porcassés justament mancavan d'obrièrs voluntaris per anar trabalhar de longa jos tèrra. Pr'aquò aquela mina deviá téner de contunh pro d'argent per l'ostal de la moneda de Sauvespina. Alara los sergents del rei quitavan pas de córrer d'un ostal a l'autre e de mas en mas. Enrotlavan çò que podián trapar d'òmes capables de resistir un temps a la trima negra: mendicants o laires que trigossavan, soldats perduts, escapats de prison, estrangiers que passavan. Amassavan tanben los enfants mascles de mai de quinze ans que s'èran enfugits de l'ostal. E mai d'unes, los sergents los fasián s'enfugir per bèlas promessas. Sovent tanben se contentavan de ne crompar als parents miserables cargats de familha...

Aquí donc totes aqueles novèls minaires plan enquadrats pels sergents en armas arribavan al Girondenc, a solelh colc, totjorn. Per los aculhir dins una sala granda coma una fenial o una glèisa, un bon sopar los esperava: de bolhon gras, de bolit de buòu, de legums de sason, un rostit siá de carn, siá de volalha...

E de vin a tant que ne vòls ne beves. De polidas filhas per levar los plats, que se sarravan d'un, de l'autre, que se frelhavan e se daissavan frelhar. Las cançons començavan. Calí beure encara de vin. E puèi l'aigardent... Las filhas dançavan. Brandissián los cotilhons. Las parets viravan. Mai d'un casabèc badava. Totes aqueles òmes e mai los enfants cremavan de fresa... Levavan la taça plena e la tornavan emplir d'aigardent. Qué podián far mai? A la lusor de las candelas cada filha se desdoblava. Los cotilhons lisavan e tombavan dins un cridal. Pas mai de vergonha. Un sòmi, probable, que tot aquò...

Mas l'endeman, lo cap pesuc, quand los companhons se desrevelhavan, se trobavan jaguts, totes desvestits, sus la palha, dins una bastenda negra coma una cava de las veirièiras estrechas, garnidas de barras de fèr...

Ja sus la porta dos o tres gulampas bramavan. Se calí levar. Cada companh cercava sas pelhas sens ne trapar cap. En camisa donc, e mai sens camisa d'unes, se calí avançar. Mas perqué los gulampas portavan pas de cauças, son qu'una rauba coma una sotana de carnaval que lor pendolava suls esclopasses?

E lo gulampa pus gròs de comandar:

– A pr'aquí, masdomaisèlas! A pr'aquí!...

Los companhs comprenián pas encara. Aquelas domaisèlas, qual èran?...

– A pr'aquí, masdomaisèlas! A pr'aquí!...

Aital los companhs arribavan dins un magazin d'abilhaments. Cadun tocava sos efièches: qualque camisa, d'esclòps e una gona coma una rauba, mas pas de cauças...

E lo gulampa gros de bramar:

– Masdomaisèlas, prompte vestissètz-vos que cal anar picar...

Oc, los minaires de Porcassés portavan pas de cauças coma de mascles, ni de perpons coma d'òmes. Tot aquò per que se sauvèssen pas. Çà que la cossí se serián sauvats? Lotjavan dins de jaças clavadas coma de prisons. Una paret nauta clausurava lo planòl de las minas. De sergents en armas se tenián dessús...

Minaires donc per la vida que sortissían de Porcassés son que los pès davant, es a dire quand èran morts. E mai encara pas totes que d'unes demoravan sebelits jos las embolzenadas dins qualque galariá.

Aqueles òmes! Cossí los apelar d'òmes encara? Lotjats coma de bestial. Apasturats coma de pòrcs. Vestits coma de galzèbres... E pr'aquò pagats qualque còp.

Amb lo pauc d'argent que ganhavan podían se provesir de vin, de tabat, de cambajon o de salsissa. Beure, fumar, manjar: aquí per eles sant-regalici. Una envejassa capborda encara los preniá de quicom que lor mancava.

Alara, aquò èra permés, los que volián podían crompar de vestits de femna a lor agrat: camisas finas, cotilhas e cotilhons, raubas e casabècs e mai debasses e cambaligas... Aqueles d'aquí, los dimenges e per las fèstas grandas s'afinfolavan coma de femèlas e començavan de graciosar. E mai trobavan per s'apariar. Quinas amors! Un cabretaire jogava qualque borrièra. Per dançar caliá quitar los esclòps. E pel demai cadun se rebussava coma cresiá...

Passava donc sant-regalici. Mas l'endeman tornava sant-patiraci. Totes en gona rufa a picar, talhar, palejar, butar, peltirar monta-davala. E los gulampas que bramavan dins cada galariá:

– Masdomaisèlas, sèm pas aquí per fringar, uèi... A!... A!... A!...

Aqueles gulampas èran de minaires tan prisoniers coma los autres. Mas los sergents los avián establits capolièrs per comandar las còlas. Brutals e reganhoses èran estats causits...

E cridavan: Masdomaisèlas! E clapavan los còps de pès pel cuol. E mai encara se reservavan de dormir amb qual volián lo ser. Comandavan a qualque bogre:

– Tu, la puta, ten-te prèsta per aquesta nuèch...

D'aquela misèria vergonhabla l'abat Timoleon Anastasi Corget jamai n'aviá pas parlat dins sos memòris.

Ni mai aviá pas gausat precisar per quina rason lo cardinal de Richelieu faguèt barrar l'ostal de la moneda de Sauvespina e tancar las minas de Porcassés.

Segon Ferrand, reportat totjorn per Ginestet, los minaires de Porcassés se revoltèron del temps dels Polhaires, es a dire quand Montmorency solevava Lengadòc. Lo país èra desgarnit de tropas, que soldats reglats e sergents marchavan vèrs Tolosa o Castelnaudari contra lo grand Duc.

Los minaires, avertits, dempuèi que romiavan tantes de fotres, entre eles s'organizèron e s'afrairèron a la vida e a la mort per se vengar. Lo jorn convengut, totes ensemble se virèron contra los gulampas. A la pica, a la pala, los çaganhèron e los esquartairèron, mas davant de los acabar, gonas levadas lor avián fach conéisser la vergonha darrièra.

Puèi los revoltats se getèron sus las pòrtas del pargue e suls qualques sergents que demoravan encara. Los sergents tirèron totas lors balas e s'enfugiguèron.

Los revoltats daissèron estar lors mòrts. En gonas sortiguèron del pargue. Pr'aquò aqueles que lo dimenge avián per costuma de se vestir de femnas prenguèron lo temps de se cargar tot lor atiralh de semblaputas. Mas totes, qual que siá lor vestit, manquèron pas d'emportar qui sa pica, qui son palfèrre...

Aital arribèron totes ensemble al Girondenc. Çò primièr que cerquèron de trobar èran de femnas vertadièiras. E mai ne trapèron. E quand las tenguèron, coma eles n'avián perdut l'usatge dempuèi un brieu, lo vesiadum lor tombèt. E las daissèron anar sens las poder pertocar. Las gents alara quitèron de se salvar.

Pr'aquò los encotillonats de femnas cridavan en moninejant:

– Sòrres! ò sòrres! que sèm pas mai d'òmes!... Sèm las domaisèlas totes, o puslèu totas, tantas que sèm!...

E se metèron a cantar:

Al castèl de Porcassés
Un i pèrd e l'autre i ganha...
E tot çò qu'avèm perdat
Que nos cal anar sens braias...
Ara domaisèlas sèm,
Portarem pas mai de braias...

Los minaires, non las domaisèlas, tant en gonas coma en cotilhons, abandonèron lo Girondenc. Mas oblidèron pas de tornar amassar la pica e lo palfèrre se los avián pausats.

Davalèron pels travèrses de Relampac. Benlèu passèron al ras d'Espin. Curèron valadèla, curèron Visèrt. E sul ser, davant que se barrèssen las pòrtas de la vila, las domaisèlas dintrèron dins Sauvespina. Las gents se clavèron dins los ostals. Mas las domaisèlas picavan a las tavèrnas.

Demandavan pan e vin. Sens pagar per començar. Puèi tot seriá pagat, disián.

Los tavernièrs se donèron a la paur e serviguèron tot çò qu'avián. Las domaisèlas manjavan e bevián. D'unas pr'aquò, d'aquelas qu'èran en simpla gona, se desvestissián e pregavan los tavernièrs de lor procurar de vestits de femna. Tot seriá pagat, tornavan dire un còp de mai.

Un darrièr pegalat de vin. Un taçonat d'aigardent. Las domaisèlas totas al còp se levèron, pica o palfèrre en man. Se portèron sus la plaça dels Arcs davant l'ostal de la moneda. E cridavan:

– Gardas monedièrs, dobrissètz-nos, que volèm dintrar.

Mas los gardas, mosquet a l'espata, se tenián sus las parets o darrièr las veiriás prèstes per tirar. E mai tirèron.

D'unas domaisèlas tombèron, coma de sacs de pelhas. Mas las autras s'ataquèron al portal bèl. Lo desfouzèron a còps de palfèrres. Las domaisèlas dintrèron. Res las podiá pas mai arrestar. Qué se passèt dins l'ostal de la moneda? S'ausiguèron qualques mosquetals encara. Puèi de cridals a la mòrt. Las fenèstras se dobriguèron. E las domaisèlas

sonèron:

– Tavernièrs, venètz vos pagar!...

E getavan, las domaisèlas, a bèlas palhassadas per las fenèstras los escuts blancs batuts de nòu qu'avián trobats dins las arcas.

– Tavernièrs, venètz vos pagar!...

Los tavernièrs venguèron. E mai las autras gents. Sus la plaça dels Arcs foguèt lèu la granda batèsta. Los escuts quitavan pas de tombar.

Puèi, a la fin, las domaisèlas montèron sus las parets. Brandissián d'entòrcas per esclarir la nuèch. E cantavan:

Al castèl de Porcassés

Un i pèrd e l'autre i ganha.

E tot çò qu'avèm ganhat

De portar pas mai de braias...

Sul matin, pr'aquò, las domaisèlas sortiguèron de l'ostal de la moneda. Probable, caduna amagava dins sas raubas sa carga d'escuts. E se n'anèron. Partiguèron degun sap pas ont que degun las tornèt pas veire.

En tot cas aquí la rason, segon Ferrand reportat per Ginestet, perquè Richelieu barrèt l'ostal de la moneda. E mai faguèt rascar las parets de Porcassés...

L'estudi de Ginestet s'es pas conservat. E lo manuscrich Ferrand se podiá pas publicar. Alara los comunistas d'Avairon lo mandèron tot religat de cuèr al marescal Estalin per son setanten anniversari. Tanben los comunistas d'Erau li avián mandat lo claron del regiment 17 que s'èra desbandat a Besièrs en 1907... Mas pareis qu'al marescal Estalin li auriá mai agradat un brave parelh de braias...

XI

L'APARELHAMENT

Dins la tenebror pauruga Clamenç tot nud es jagut sul lièch. A bèles moments la dolor lo fissa. Entre sas cuèissas aquí, quicom de pegós que raja. Ni mai compren pas s'es de sang o d'òli.

Mas la porta se dobrís e se torna barrar sens cap de rega de lum. Qualqu'un prautís dins la cambra. E Clamenç ausís que coneís la votz:

– Soi Germana... Germana... sorre...

E Germana ven tota contra el. Ni mai la vei pas, mas la sentís nuda. La vòl pas alisar mas ela l'alisa, monta-davala, tot doçament. E torna davalar e li pren dins una sola man lo vèrm dolent...

– Aquí lo fraire pichon, ditz ela... Dins nòstra condicion de filbas nos es donat de pastissejar tant lo sang coma lo poire, e las embrenas de tota mena, sens poder far mina de cap de desgost...

Clamenç se revolta. Èsser prisonièr, sens saber perqué, dins l'escurina, sens saber ont... Èsser umiliat, la carn clavelada...

Clamenç se vira. De las doas mans cèrca lo còl e la garganta d'aquela filha qu'es una masca mai que segur... Tròba las popas. E mai las sarra e ne tòrç una.

Es el que crida. Germana tira sus l'anèl d'aram que crucifica lo vèrm. E ditz ela:

– Te sovenes pas de l'ors consí gingolava a cada còp que saquejavi la sia cadena? Mas el, èra solament lo seu nas qu'estiravi...

Clamenç sarra pas mai. La filha jòga amb l'anèl sens tròp bolegar. Clamenç se plora a lagremas gròssas.

– Plores pas mai, li ditz Germana. Me'n vau partir, mas tornarai. Oblides pas que soi Germana... Germana sòrre. E tu, qual siás?...

Germana se'n va. La pòrta barrada se torna dobrir. La luminariá electrica s'aluca. Doas filhas en blòda d'infirmièiras d'intran e venon a Clamenç.

En primièr lo fan levar e lo menan dins una sala d'aiga. Aquí tot es blanc: lo privat, lo lavador, la banhadoira.

Las filhas se cargan un davantal de tela cerada, se rebussan las margas. Ajudan Clamenç per sas necessitats. Puèi lo lavan pertot plan docetament. Prompte l'eissugan e lo secan. Mas lo trauc de l'anèl sagna.

Clamenç lo fan sièire sus un cadieiràs de metal. Patetament li tamponan sa plaga dobla amb de coton rama e lo sondan, puèi la desinfèctan e la cauterizan de cada part. L'anèl demòra aquí que cal.

Clamenç se lèva. Las filhas li passan una cencha de tela sus las ancas e la boclan sens tròp cinglar. Puèi prenon una servieta esponga, estrecha, amb un cordèl de cada cap. E la li plaçan entre cambas per li acaptar son mal. Los dos cordèls los estacan a la cencha, un davant, l'autre darrièr.

Ara lo tornan far sièire. L'afiblan d'un camisàs jaune de las margas largas. Clamenç se daissa plegar e tòrçer sens reguitnar. Las filhas lo penchenan, lo còfan en anèlas. E li trabalhan las onglas dels pès e de las mans, e mai las cilhas, tanben los cilhs. Estiran de crèma sus la sia cara. Un pauc de polva per acabar. Tot aquò nòl.

Lo camisàs quitat, Clamenç demòra tot nud, res que la cencha e la servieta. Las filhas lo refrescan encara d'un rajolal d'aiga de sentor... Se lèva, el. Las filhas lo tornan menar dins la cambra.

Lo lièch es fach: de lençòls blancs, una flaçada garnida. Probable que d'autres filhas son vengudas. Una cadieira es al canton del lièch. E dessus, una camisa espèra. Una camisa de nuèch, rosa, cortina, tota en vapor e en cordèlas que pendòlan.

Aquela camisa las filhas la prenon e la cagan a Clamenç. I a de dentèla.

Las filhas dobrisson los lençòls. Un àngel i dormiriá. Meton Clamenç al lièch.

Al cap del lièch es un boton.

– Pòdes sonar aquí per tas necessitats, ditz una filha a Clamenç. E l'autra sona. Una serviciala arriba, vestida de negre, que pòrta un platèl gamit.

Entre totas fan sièire Clamenç dins son lièch e los servisson per manjar: un pauc de bolhon, una cuèissa de polet, quatre fuèlhas d'ensalada, un veirat de vin vièlh.

La serviciala amassa las sobras sul platèl e se'n torna. Las infirmièiras eissugan Clamenç e retòcan sa beltat: un pauc de crèma, un pauc de polva, un còp de penche. Li tiran sus la camisa ròsa, que confle sens tròp sarrar. E Clamenç lo tornan jaire, e lo bòrdan coma un mainat. Puèi sens dire res se'n van. La luminariá s'atuda.

Pas cap de bruch. Ni mai per parar l'aurelha... Dins la sornièira esperar lo cracament pus mendre. Téner l'alen per escotar melhor. Sens res ausir. Coma lo mòrt que se regassa encara quand los plorals de sa familha l'atenjon pas mai.

– Benlèu soi mòrt! se pensa Clamenç. E se soven un autre còp quand se negava...

– Cossí seriái viu après aver revolumat en ofegant dins l'aiga negra, quand me tirava la filha d'englasi, la filha de Gaur!... Mas se soi mòrt alara?...

Lo curat vièlh d'Espin, lo darrièr curat ensotanat de la mòda anciana, parlava de l'arma que pòt montar al cèl, mas que pus sovent encara cabussa dins l'infèrn. Las gents l'escotavan, lo curat d'Espin, sens lo creire gaire. Cossí sabiá, el? Los quites enfants prenián sas paraulas coma tantes de contes. Pr'aquò per li far plaser se gardavan plan de lo contrariar... Degun contraria pas un vièlh quand repàpia. Ça que la benlèu repapiava pas.

– Serai en infèrn alara? se demandava Clamenç.

– Mas en infèrn i a lo fuòc que crèma e lo diable que tormenta... Lo talibòrna donc amb son fial d'aram quand lo passava sus la flamba blava?...

Entre cambas, jos la servieta, Clamenç toma sentir lo fissal. D'imagenacion, probable, o per de bon? Sarrar las dents. Pensar pas mai. Clamenç escota son còr que tusta.

– En infèrn i a son que l'arma. Consí picariá lo còr que seriá demorat dins lo còs negadís? Me soi pas negat donc e soi pas mòrt. En infèrn i a pas d'infirmièiras. Las infirmièiras son pels espitals. Soi, ieu, espitalisat?...

– Mas per quin mal? s'interroga Clamenç. Comença de creire qu'es vengut fat.

– Tant ai revolumat dins l'aiga qu'ai virat lo cap. Coneissi pas mai se sómii o se soi desrevelhat.

Qualqu'un m'a ben tirat del gorg e desvariavi. M'an claus...

– Mas tornaràs sortir...

Qual a respondut aital en legissent las pensadas? Clamenç a pas ausit dintrar degun. Mas la votz si ben tant l'a ben coneguda:

Soi ieu Germana. Germana sorre...

La cobèrta gamida se desacapta, lo lençòl se bolèga. La filha nuda, encara ela, s'enfonza dins lo lièch. La luminariá s'es pas alucada. La filha s'acocona. Clamenç li vira l'esquina. Un moment aquò dura... Puèi una man comença. Una altra respond sens o voler.

Clamenç se toma virar. En primièr tròba la popa. En segond cèrca la boca per la manjar. Perqué donc aquela camisa? La cal rebussar. Aquí que monta la man de Germana e que davala la de Clamenç...

Entre cambas aquela esponcha! Clamenç se tòrç. Clamenç crida. Germana se despren. E ditz en tirant sus la cobèrta:

– Aquò's lo fraire pichon que se lèva, que se confla. Aital se castiga sol, que l'anèl s'encarna...

Clamenç se cala. Al cap d'un moment, quand l'èstre mèrma, la dolor s'amaisa. Mas entre cuèissas lo sang goteja.

Un còp de mai Germana se torna sarrar contra Clamenç. Tot doçament lo tira devèrs ela. Sens cap de fèbre lo potona sul front.

– Soi ieu Germana, Germana sòrre. Quita de t'estrementir quand nos tenèm aital. Sentiràs pas mai l'estelha e poirem dormir, que dormirem ensemble de longa... Nos anam assorrir qu'es l'aparelhament... Nos anam assorrir... Soi ieu Germana, Germana... E tu, qual siás?... O sabes pas... Benlèu Clamença, Clamença, sòrre...

XII

LESIN

Lesin Resièr èra nascut a Espin del temps de la primièira guèrra grand. Lo seu paire èra a l'armada dempuèi un brieu. Dempuèi un brieu èra pas tornat, mas quand tornèt cridèt, pareis, en vesent l'enfant e la maire se plorèt.

Cal saber que Resièr èra vengut per gendre a Espin a cò de Lacan. Ni mai patiguèt pas un brieu del bèl paire e de la bèla maire que moriguèron totes dos entre qu'el èra a la guèrra.

Dempuèi de sègles los Lacans tenián una de las bòrias pus fòrtas de la comuna. Demoravan dins un ostal bastit coma un castèl, sus la plaça del potz, al ras de la glèisa e de la caminada. Dins aquel ostal èra nascut Lesin.

Totes los que se sovenon d'el pichon vos diràn consí èra polit. E la sia maire, la sia mamà que lo quitava pas d'una. Avia aquel enfanton lo pel long, rossèl, anelat coma de pel de filha e perfumat cada matin. Vestits de filha que li cargava la sia mamà, d'aqueles vestits pimparèls, leugièrs e doces, de las colors mirgalladas.

Mamà tan bona que se plorava, cossí Lesin la teniá fòrt pel còl quand Resièr se sarrava d'ela en bracejant per li tornar cridar un cop de mai:

– Carònh! Per qual me prenes? Cresiás que nòu meses los sabiái pas comptar?...

La mamà respondiá pas. Resièr renegava. Puèi quand avia pro cridat se n'anava trimar defòra o pels estables. Quantes de margues copèt e d'agulhadas, de tant que tustava! O alara las pèiras que getava a las polas o al can.

Mas la mamà cada jorn veniá pus blanca e doça. E mai l'enfant creissiá pr'aquò. Parlava e començava de s'amusar a la potonta coma un femnon.

E la mamà s'atendressiá, e potonava son Lesinon... Paure Lesinon que comprenguèt pas un jorn que la sia mamà, encara pus blanca, encara pus doça, èra mòrta!...
Una tatà, sòrre de la maire, lo venguèt quèrre per lo prene luènh d'Espin, dins una bòria devèrs Sant Just. Aquela femna l'avidèt, una santa femna que coneissiá pas los potons ni los perfums.
D'aquel temps Resièr metèt un borièr dins l'ostal e sus las tèrras dels Lacans e se n'anèt dins Albigés ont se tornèt maridar amb una veusa.
Es alara que las gents tornèron començar de parlar del curat Simon, lo curat d'Espin del temps de la guèrra.

Un òme pro jove ça que la, mas malautís e reformat, de bona mina pr'aquò, avenent e fin-finòt coma una domaisèla.
L'òrt de la caminada èra al ras de l'òrt dels Lacans, darrièr l'ostal. Un bartàs sospartissiá los dos òrts. Un pas traucava lo bartàs.
Mas quand Resièr èra tornat lo curat Simon s'èra sauvat e mai la nuèch, que degun lo vegès pas. Perqué? E mai pareis que l'avesque de Rodés l'autorisèt de cambiar de diocèsi. Perqué?
E perqué a dotze ans Lesin partiguèt per Albi, pensionari a l'escòla Santa Maria? Una borsa privada li èra pagada, se disiá. Per qual? E lo sastre, qual lo pagava? Lesin èra totjorn vestit sus mesura, ni mai lo filh d'un ministre.
Aqueles estudis en Albi... De bons professors. Jamai aguèron pas a se plànger de Lesin per sa conducha e reconeissián totes son onestetat. Mas consí l'agachavan après cada dever! De minas dolentas que prenián totes. Lo sénher Superior, avertit, barbotinava.
Lesin, el, coma un embalausit, los uèlhs dubèrts passava. Los uèlhs dubèrts sus un mond perdut: de falda cauda, de calor doça, de seda fina, de nolor bona, los braces candes que l'ensarravan, la mamà blanca que lo gardava. Encara nene s'endormissiá.
A vint e un ans se desrevelhèt davant lo tribunal. La bòria dels Lacans se vendiá sus licitacion e Lesin toquèt la sia part, la part pus gròssa...

Lesin tornèt pas en Albi. Era retardat pr'aquò per l'armada, un alongui li avián acordat per acabar sos estudis qu'èra pas arribat al bac... Mas lo sénher Superior li aviá escrich que sa borsa seriá pas mai pagada, qu'èra una donacion del curat Simon que veniá de morir fasiá qualque temps.
Ni per estudis, ni per bac. Amb l'argent de la bòria Lesin partiguèt per París. Perqué? Era tot sol. Lo tant d'argent li aviá virat lo cap.
E lo seu paire: Resièr? Totjorn dins Albigés amb sa segonda femna. Davant lo tribunal solament aviá tornat veire son filh pretendut, sens li dire un mot.
Lesin coneguèt lèu sa moneda cossí la gastar. A París la granda vila, totes los lums de la nuèch, la pluèja fina sus Pigala, tantes d'amics del ser al matin... Un matin que se trobèt per carrièra sens lo sòu. Lo talent començava. Las sòlas dels sabatons badavan. La nuèch que ven ont la passar?
Es a Pigala que Lesin la passèt, vestit de filha, tot afachat. Aquí ont los amics qu'èra tornat veire l'avián menat. E lo sonavan Melusina..
Lesin s'abiaissèt de parlar prim, de rire coma una cavèca. Li caliá, el, tòrcer las mans e virar los uèlhs e graciosar de sas pòtas rojas.

– Melusina... la femna-sèrp, la femna de coa... Melusina. Quantes de còps lo sonavan per aquelas nuèches! Tot aquò se sap per de garçons de cafè o de filhas de sala del país que trabalhavan a París.
Lesin e sas practicas montavan d'escalièrs que pudián l'esclaufit. Melusina se desvestissiá. Encara se la sia farda èra estada de seda naturala!... Dempuèi un brieu son pel èra tornat long, anelat e nolent de perfums espesses.
Lo plaser pus grand que los òmes prenián d'el èra de lo far plorar, de lo cremar amb una cigarreta. Encara puèi caliá que lor demandès perdon.
Quant de temps aital d'aquela vida? Fins a la guèrra de 1940. Una nuèch la polícia davalèt a Pigala. Melusina l'amassèron sens papièrs. Se riguèron gras los policièrs quand li passèron la vesita, al pòst.
Lo seu nom vertadièr calguèt ben que Lesin lo diguès. Oc, alara los policièrs se mainèron qu'èra sus la lista dels insomeses e desertors. Lo retard d'apèl per estudis dempuèi un brieu èra bufèc. E l'òrdre de mobilisacion?
Lesin coneguèt la prison militar. Passèt al conselh de guèrra. Torciá las mans davant los oficièrs, coma a Pigala, e virava los uèlhs. La votz li demorava prima e lo rire esplet. Coma a Pigala se risiá per demandar perdon.

Alara lo conselh de guèrra lo condemnèt pas. Lesin foguèt reconegut coma fat e plaçat dins un espital psiquiatric. A París en primièr. Tant valíá per el lo cabanon coma la guèrra, li semblava... Los doctors lo tenián... Era dins la tela de l'aranha.

Per paur dels bombardaments que benlèu d'unes falords serián estats tuats e d'autres se serián escapats, los malauts dels espitals de París foguèron evacuats dins los espitals de província. Aital Lesin lo menèron a Lion, de Lion a Tolosa puèi en Albi. Per acabar a Rodés: al Paraire, d'aquel temps.

Pertot Lesin èra un cas d'estudiar. Quantes de còps li calguèt s'alongar per respondre a tota mena de questions! Cada doctor aviá son idèa. Un lo voliá virilisar amb d'ormònas masculas. L'autre, al contrari, amb d'ormònas femes voliá accelerar l'evolucion començada. E aquí d'implants! E aquí de fissals d'agulhas!

Un jorn, Lesin, li fasián portar de cauças, l'endeman de cotilhons... Sens parlar d'aquel doctor que lo voliá far tornar mainatge al brèç, e lo far tetar, per li far tornar començar la vida.

En tots cas, Lesin, pertot los gardas lo sonavan Neneta. Era la risèia de totes sos companhs. De mesprètz avián solament per el. L'escarnissián del det.

Es a Rodés solament que trobèt un amic: un poèta. Artaud que s'apelava, pretendut fat tanben. Lo sonavan Tonin o Tòni.

Es a Rodés tanben que Lesin comencèt de pensar al Projècte. Artaud li disiá: – Neneta, totes t'escupisson dessus. Mas tu siás al dessus de tot aquò. Daissa-los. Siás qualqu'un. Te cal èsser qualqu'un...

Èsser qualqu'un, Lesin. Mai que totes, mai que lo director. Pas per se vengar, non. Per èsser saludat per aqueles que uèi li rafissián lo nas. Èsser lo primièr de totes, el... Ministre, general. Non, mai aquò. Èsser dictator, dictator de França. Lo títol de Cancelièr prendriá, el, Lesin, lo Grand...

Non, qu'èra pas fat. Mas consí succedir, el, al marescal Pétain, al general de Gaulle? En Alemanha, a un marescal d'Emperi aviá ben succedit un gipièr sens renom, un òme de res, un trigòssa: Hitler...

Perqué pas un Resièr en França? Lo Resisme. Per prene lo poder, Hitler aviá son que escrich un libre. Lesin n'escriuriá un tanben: Lo Projècte. Mas cossí l'escriure? En primièr caliá sortir de Paraire coma n'èra sortit Artaud.

Mòrta, Melusina. Acabada, Neneta. Lo Cancelièr Lesin portava ja en el las destinadas del novèl Estat Francés. Lo Palais Nacional seriá a Sceaux, al ras de París, davant lo cafè dels Felibres. Lo Palais d'Estiu a Espin, dins l'ostal dels Lacans cambiat en musèu.

Coma signe de son aveniment lo novèl dictator espintariá sul blanc del drapèl, al mièg, una estela d'aur, l'estela de victòria. El, Lesin lo Grand, dins son vestit blau de rei, cascolha blanca, cadena d'aur de son òrdre de l'Estela d'Aur, saludariá las tropas amassadas plaça de la Concòrdia... E d'aquí a l'Arc de l'Estela per reviudar la flamba vièlha e alucar la flamba novèla. Una altra flamba qu'alucariá, el, Lesin lo Grand.

Non, qu'èra pas mai fat. Jamai èra pas estat fat. Mas ara sabíá çò que voliá. Se forçava de suportar tot e de se téner suau. Dins son còr amagava sas idèas grandas e ne parlava pas a degun... Aquelas idèas, la sia fe, que li donavan la fòrça.

Se sap pas quin tractament ensajava lo Director de Paraire mas li semblava qu'èra bon, que Lesin garissiá. E mai lo daissèron sortir.

Se n'anèt a l'ofici de l'Emplec per cercar un trabalh. Li demandèron çò que li agradariá. Respondèt:

– Pastre...

E li trobèron una plaça de pastre, en amont sul Lagast, dins una bòria gròssa.

Pastre de fedas donc, solament pastre, que li parlèssen pas de quicòm mai. De l'argent se'n trachava gaire.

Sul planòl montava lo tropèl. L'aire vispre, las montanhas aval luènh. Lesin se siesiá sul pelenc. Tirava de sa museta un quasèn e un estilò. Escriviá: Lo Projècte.

Pastre de fedas èra, pastre coma Joana d'Arc... Inconegut encara èra. Mas pr'aquò coma Joana la pastra de Donremy, el, Lesin, portava l'avenir de França.

Joana... Lesin... Lesin... Joana... Mancava que d'ausir las voses... Mas per las ausir? Lesin se podíá pas virar en piucèla!

Prenguèt la costuma pr'aquò de portar jos sas cauças d'òme de braietas de femnas. E coma gausava pas ne crompar a la fièira quand i anava, las panava la nuèch de per las bugadas que secavan suls arams.

Sos patrons finiguèron per se trachar de son sin mas èran contents d'el que fasiá bon pastre e se gardèron plan de li dire qué que siá. Al contrari, tot còp, lo ser, la patrona daissava exprès tres o quatre

parelhs de las sias braietas defòra. E lo matin aquò li desagradava pas a ela quand ne mancava un parelh. Cal reconéisser, ça que la, que Lesin preniá pas jamai las nòvas.

XIII

LO COCUT DE LAVANESC

Lo vilatge del Lavanesc, entre Visèrt e Valadèla, uèi es abandonat, e mai la glèisa qu'un còp èra i venián asorar la man de Santa Marta.

Es al Lavanesc, après la guèrra de setanta, qu'èra nascut Josèp Rovièr, d'una familha onorabla e pro coneguda d'aquel temps. Son paire se disiá propietari perque logava sas tèrras a de borièrs. Tocava tanben qualque renda.

Josèp anèt a l'escòla del Lavanesc, probable, puèi estudièt dos o tres ans a Rodés a cò dels fraires de Camonil. Tornèt al seu ostal amb una bona instruccion per l'epòca. Aprenguèt pas ni mai ni mens a trabalhar. Comptava viure rendièr coma son paire.

Passèt son temps. Caçava pas, pescava pas. Sabiá pas solament cercar los mossairons. Se passejava. Mancava pas una fièira: ni per vendre ni per crompar mas per agachar. Seguiá tanben las vòtas. Dançava pas jamai. Badava. A pro pena se parlava amb las gents. E fugissiá las filhas per ne somiar la nuèch.

Degun sap pas ni cossí perqué se sentiguèt poèta. A cada pesquièr cal son escampador. S'escampèt, el, en vèrses. Comencèt de soscar puèi d'escriure sos primièrs poèmas:

Sul camin de Montespina,
De Montespina al Lavanesc,
Cercavi la mia cosina.
Era pas un matin fresc...

Imagenava de sornetas per cada vilatge que coneissiá:

A Espin pican lo rasim...
A Montespina viran l'esquina...
Al Lavanesc cargan lo desc...
A Sauvespina lo plonjon sus la tina...

Mas sos poèmas pus secrets èran per la cosina:

Canti la mia cosina
Lo jorn coma la nuèch.
Es ela la pus fina,
La vòli dins mon lièch...

Aquela cosina, Josèp la podiá cercar e cantar. Mas existissiá pas. Los Rovièrs avián pas cap de filha dins lor parentat.

Josèp passèt lo conselh: tirèt al sòrt coma se disiá encara. Partiguèt pel regiment. Pas luènh, a Rodés solament: tres ans a Santa Catarina. Aquí benlèu coneguèt per de bon qualque cosina coma èra la costuma dels soldats, d'aquel temps...

En tot cas es alara que son inspiracion virèt. Se metèt a cantar lo vin:

Al regiment cent vint-e-dos
Quantes sèm de braves garçons?
Estimam mai los pintons
Que los potons...

O encara:

Demandarem de vin,

Remandarem la filha:
Es lo sang del pepin.
En esperant la quilha
Demandarem de vin...

La quilha venguèt. Josèp tornèt al Lavanesc. Sos parents, que se fasián vièlhs, parlavan de lo maridar. Finiguèt per los escotar. E se maridèt.

La femna que li causiguèron s'apelava Ermina. Sortissiá d'un convent que la n'avián tirada exprès. Una catamiaula. Josèp coneguèt pas solament s'èra piucèla. Mas pr'aquò ne foguèt fòl. Per el tot sol l'amor d'una femna! Li semblava que jamai ne veiriá la fin. Al lièch o quand èra vestida, pel sòl o dins los lençòls se podí pas passar d'ela.

Ai fach l'amor un còp de mai.
Que te tròbi polida!
Agrada-me, t'agradarai:
Aital tota la vida...

Podí cantar, el, la sia cançon novèla. Ermina a pro pena se l'escotava.

LAS DOMAISÉLAS

Totas aquelas cançons en patés èran per ela son que de colhonadas. Ça que la èra plan elevada. Aqueles mots: colhon e a colhonada los cresiá plan innocents.

Se Josèp se languissiá pas al Lavanesc, Ermina se languiguèt lèu e mai tombèt malauta. Del còr, del cap, de l'estomac, tantes de cases per anar trobar lo mètge vièlh de Montespina que se contentava de capejar o alara los doctors joves de Rodés que marcavan pro remèdis de crompar.

Mas los remèdis garisson pas gaire la languina. A Ermina, qualqu'un li conselhèt las aigas. Tota sola partiguèt far una cura a Banhòls. E mai se'n trobèt plan. Ne faguèt una altra a Lamalon. Mas una cura dura pas.

Ermina assagèt los pelegrinatges, non pas a Cenhad mas a Ròcamador, un còp a la Drecha. Es a Lorda que voliá anar. E mai i anèt amb lo tren, son que son Josèp l'acompanhèt. Tanben i aguèt pas de miracle. La languina demorèt. Puèi Ermina se caissegèt amb la bèla maire e lo bèl paire i se metèt.

Josèp, e mai aquò lo cachava, s'imaginèt de sortir del Lavanesc. Anèt trobar Monsen Caussanèl, deputat e consòl de Sauvespina, per li demandar una plaça dins l'administracion.

Monsen Caussanèl s'adrecèt ont coneissiá, es a dire a la Companhiá dels camins de fèrre, e Josèp foguèt engatjat coma contrarotlaire sus la linha de Tolosa a Mimes.

La Companhiá li fornissiá un lòtjament a Besièrs.

E Josèp e Ermina donc partiguèron pel País Bas. Josèp contrarotlava, amb son gisquet, d'un vagon a l'autre. Per viatjar, viatjava! D'aquel temps, Ermina a Besièrs se passava la languina. Coneguèt lèu las gents que li caliá. E mai qualque director de la Companhiá. Si ben tant que Josèp foguèt cargat del contraròtle de nuèch. Partissiá lo ser. Tornava lo matin. E lo jorn se dormissiá. A pro pena se vesí Ermina. Aquò durèt fins que la vegèt pas mai. Era partida. El ça que la i metèt mai d'una setmana per se'n trachar... Amb qual se n'èra anada? Amb un autre òme per començar, que d'autres encara l'amassarián.

Josèp esperèt sens dire res a degun. Li semblava pas possible d'èsser abandonat... Ermina anava tornar...

Es el que se'n tornèt al Lavanesc. Demissionèt de la Companhiá. Vendèt sos mòbles de Besièrs. Gardèt son qu'una mala per prene sa farda e sos vestits e mai los qualques efieches femenins qu'Ermina aviá daissats.

Al Lavanesc se saguèt lèu que Josèp èra tornat a cò del papà e de la mamà, sens femna, qu'èra cocut, cocut Josèp. E lo cocut lo sonèron, lo cocut del Lavanesc. Aquel escais lo deviá gardar tota sa vida...

Passèt mai d'un an sens gausar sortir de l'ostal. Sa quita maire cresiá qu'anava, el, pèdre la rason e venir fat...

E lo vodèt al Còr Sacrat de N.S. Jèsus Crist, lo Còr Sacrat enromegat d'espinas, perque Josèp parlava res que de fissals. Çò que lo sauvèt: d'escriure de poèmas.

Que me pong aquela espina
Cada còp que pica mon còr!...
De qué t'aviái fach, Ermina?
Dins mon cap trabalha lo tòr...

A dich d'esponchas Josèp s'apasimèt:

Ermina,
Pè de galina,
Meti la mia dolor
Dins la topina.
Ermina,
Ròsa canina,
Coneissi la flairor
Del vin de tina...

E Josèp se tornèt passejar d'una fièira a l'autra. Las gents, quand lo vesían sul fieiral qu'agachava, disián:

– Aquí lo cocut del Lavanesc que sosca qualque vèrm...

Qué sabían, las gents, de vèrms o de vèrses?

Tanben, Josèp es a las fièiras de Rodés que mai s'agradava. Ne mancava pas una. Per i anar partissiá lo jorn de davant e tornava son que l'endemán. Dins Rodés lo coneissián pas tant per son escais coma a Montespina. Se soveniá del bon temps de la casèrna Santa Catarina. Tornava far lo torn de las aubèrgas de las bonas ostessas. E las cosinas, qual sap?

Lo seu paire moriguèt. Josèp auriá degut en tant qu'etier s'apelar Monsen Rovièr mas demorava lo Cocut.

La sia maire pr'aquò lo tení vestit net e borralusent. Es ela que quitava pas de lavar, de lissar, de petaçar e de crompar tanben d'efièches novèls e de farda quand ne caliá. L'argent es ela que l'anava tocar a cò del notari vièlh de Montespina que se cargava d'encaissar las rendas e los afèrmes. Es ela que se trachava de l'òrt e de la cosina, el pòrc e de la volalha. E Josèp per la sia mamà cantava:

Quand èri pichonèl
De longa me breçavas,
Mas quand foguèri bèl
Mamà, me consolavas...

Consolat èra e preniá son partit de tot, semblava. Pr'aquò un jorn cridèt, quand la sia maire dobriguèt la mala portada de Besièrs, per ne tirar los efièches d'Ermina e los vendre al pelhaire que passava.

Josèp cridèt e se plorava. La maire compenguèt. Los efièches demorèron dins la mala. Son que tot còp la maire los ne sortissiá per los metre a l'aire e los entretèner pel melhor... Degun sap pas se Josèp los agachava.

Es alara que se declarèt la guèrra grand de catòrze. Josèp foguèt mobilisat. Mas coma ja èra vièlh partiguèt pas pel front. Demorèt a Rodés dins lo servici de santat.

Es a dire que balajava las salas e las corts de l'espital militar installat per la durada de las ostilitats a l'Escòla Normala.

Davant la fin de la guèrra la maire de Josèp moriguèt. La vida cambiava. Caliá de molons d'argent per crompar la mendre causa.

A l'armistici Josèp tornèt al Lavanesc, tot sol dins son ostal. Lo notari vièlh de Montespina èra mòrt el tanben. Lo seu enfant menava l'estudi a la mòda novèla. Se voliá pas mai trachar de rendas e d'afèrmes.

Ça que la las rendas valiá pas la pena de las tocar. E l'afèrme, degun voliá pas afermar...

Josèp comencèt lèu de s'agrolir dins sos anars e dins son vestit... Coma un vièlh garçon fasiá sa bugada e sa cosina. Mas aviá pas lo gost de petaçar ni de padenejar.

Es en 1922 pr'aquò que coneguèt son triomf quand se fondèt a Rodés lo primièr Grelh roergàs amb Molin, Seguret, Vailet e tantes d'autres valents. Josèp Rovièr, felibre de l'Espina, en public declamèt sos vèrses: son Òda a Rodés que pareguèt puèi, imprimida, dins l'Armanac roergàs.

Ò Rodés, m'agradan tas carrièiras,

Barri, Borg e Ciutat: tres cloquièrs.
Cada mes lo pòble per las fièiras,
Lo matin lo crit dels carretièrs...

Tira lo vent per las doas Embèrgas,
Lo solelh se ritz sul tribunal.
Comptarai pas totas las aubèrgas.
Qui vòl picar... manca pas l'ostal...

La glòria donc. Mas la glòria assadola pas. Josèp, quora una quora l'autra, vendiá sas tèrras. Pus cocut que jamai n'anava tot espelhandrat, lordàs e magre.
Per qualque vòta o calivari las gents li comandavan de poëmas e de cançons. Cercava, el, sos vèrses. Los escriviá. Mas agradavan pas a las gents que los trobavan pas pro risolets. De farsas que volián. Mas cossí un cocut comprendriá lo rire?
Alara Josèp quitèt d'escriure sus comanda. Los vèrses los gardava per el o los mandava a qualques amics felibres.
Aviá vendudas totas sas tèrras. Li demorava son que l'ostal e l'òrt. Cossí s'avidava? De misèria. Mas pr'aquò se picava d'onor.
Aital un vesin aviá tuat lo pòrc que tament aviá sagnat, pro per far doas descadas de bodin. La vesina se pensèt:
– Aquel bodin lo poirem pas acabar. Ne vau donar qualques plecs al cocut.
E metèt son present dins una escudèla, acaptada d'una toalha e la portèt al cocut. L'endeman Josèp li tornava son petaç e sa vaissèla en disent: Vesina, lo vòstre present èra pas complet e d'aquel afar l'ai getat a las polas...

Perque d'aquel temps quand se parlava de present caliá mai que de bodin...
D'aquel temps... Un còp èra... Josèp Rovièr, lo cocut del Lavanesc, moriguèt tot sol dins son ostal. Quand lo trobèron estirat, los uèlhs dobèrts, sarrava encara dins sa man arredida un fuèlh de papièr, son darrièr poëma:

La mòrt es aquí que m'espèra,
La mòrt es al cap del camin...
Qué me servirí la colèra?
Sens ieu pòt tornar lo matin...

Josèp Rovièr degun li coneissiá pas de parentat. Es la comuna del Lavanesc que prenguèt a sa carga los fraisses d'entèrrament, al mens còst aquò se compren.
Lo fustièr portèt una caissa de quatre pòstes. Quatre vièlhas venguèron plegar lo mòrt. Cerquèron per tot l'ostal un vestit convenient. Trobèron res que de pelhas e de colindras. Si pr'aquò, dins una mala: d'efièches de femna, en bon estat. Ça que la èran d'una mòda vièlha... E quina importància?
Las quatre plegairas prenguèron aqueles efièches e ne vestiguèron Josèp de cap en pès se se pòt dire: camisa, cotilhons e rauba, e debasses... e mai lo bonet.

Paure cocut del Lavanesc! Pareis qu'aviá pas tan marrida mina qu'aital, costumats en Ermina. Tot doçament, las quatre vièlhas lo metèron dins la caissa. Encara l'agachèron... Li tirèron sus la rauba per escafar los plecs de tràvers... Puèi lo fustièr clavelèt la darrièra pòst...

XIV

LA DANÇA DE L'ORS

Clamença sul violièr
Que se gangalhava...
Clamença sul violièr
Que se gangalhava...
Que se gangalhava deçà,

Que se gangalhava delà,
Que se gangalhava...

Clamença donc, vestida son que d'una combinason de nilon estacada d'un riban sus cada espatla e que li davala a pro pena sul naissilh, cal que se gangalhe per de bon...
Qual coneis pas lo violièr, la flor violeta, la bèla flor? Un ramelet per son servidor. Que siá plan fach lo ramelet, que nòstras flors amb las vòstras claugan dedins.
Seriá puslèu lo virolièr, encara mai la viroleta, cadun son torn. Ten doas cadenas, lo servidor... Las ten Eutròpi, dins cada man una, tira dessús...
Clamença d'un costat e l'ors de l'autre dançam en mesura.

Davant eles, Germana nuda dança ela tanben per lor mostrar lo pas. Los acompanhan las filhas negras, de lor cançon:

Un croput per l'agulhièr
Que la peltirava...
Un croput per l'agulhièr
Que la peltirava...
Que la peltirava deçà,
Que la peltirava delà,
Que la peltirava...

Al balanç de la cançon Eutròpi peltira las doas cadenas: una que ven de l'anèl plantat dins lo nas de l'ors, e l'autra de l'anèl encarnat dins lo naissilh entre las cuèissas de Clamença...
L'espillèr e l'agulhièr. Eutròpi peltira çò que cal per avivar cada plaga, que gemegue l'ors, que gingole Clamença, pic e repic, sens pèdre lo pas...
Clamença donc... Direm pas mai Clamenç, e mai lo naissilh li siá demorat, tot recauquilhat, tot endolesit, paure vironet que s'agrosola, e los ametlons que s'acocholan...
Aqueles ametlons Germana quantes de còps los aviá tenguts dins las mans, sul lièch de l'aparelhament, dins la cambra blanca.
– Soi ieu Germana... Gemmana sòrre... E tu Clamença... Aquí los tiri los bocenons e los estacarai d'un fial de seda, al ras, puèi sarrarai fòrt davant de nosar... coma se fa per las verrugas gròssas que finisson per secar e tomban... Neta seràs e garida. Clamença sòrre...
Mas non. Del fial de seda n'es pas estat mestièr. Clamença, filha se crei, e domaisèla es.

Sortirem lo cotelon
Per copar las bòças...
Per copar las bòças deçà,
Per copar las bòças delà,
Per copar las bòças...

Lo cotelon degun los sortís pas. De copar las bòças ne val pas la pena. Ça que la:

Puèi la plaga tant sagnariá
La mòrt en seguida...

Un darrièr saquejal de cadenas. La cançon es acabada. Clamença e l'ors dančan encara. Las filhas negras pican de las mans. Pr'aquò Germana se sièi sus una trena dins un canton per tornar prene alen. Tota naturala es, acostairada, una man pel sòl, l'autra sus la cuèissa...
Eutròpi crida. La dança s'arrèsta. Las filhas negras se sièson elas tanben lo long de la paret. L'ors pantaisa e se daissa tombar sus sas quatre patas. Mas Clamença demòra drecha. Un moment trantalha d'embalausiment. Puèi se vira devèrs Germana, l'agacha coma qui desvèria, clina lo cap e se plora...
Eutròpi alara tira broncament sus la cadena. Clamença, de las doas mans se ten lo ventre de dolor e la combinason de nilon se rebussa.
Germana se lèva. Comanda Eutròpi:
– Vai-te'n amb l'ors... e la quincalhariá...

Eutròpi se met de genolhons davant Clamença per desgiscletar la cadena que pendòla del naissilh. Puèi se'n va en tirant l'ors.
Germana se sarra de Clamença.

– Clamença, sòrre, te ploras... sens saber perqué, coma una filha, la domaisèla que siás... E te tenes lo ventre. As trobat lo gèst costumièr de tota femna dins son malaise. Dempuèi que te gardam dins nòstra retina sens fenèstras te siás trigossada coma la baba, jos la tèrra. Seràs lèu prèsta per tornar nàisser. Tant nos sèm aparelhadas que nos sèm apariadas, Clamença sòrre. E tos anars son los meus, as preses los meus biaisses. Quantes de còps avèm cantat ensemble! E quand sisclavas o rauquejaves Eutròpi tirava sus ton estaca. Mas ara cossí ta votz es clara e ta paraula esclèta. La cadena es tombada. Coma doas sòrres abracem-nos. Plora sus mon espatla. Boissa-te los uèlhs al jonhent de mas popas. Çò que soi ieu, tu o siás... Apasima-te. Aital... E ara totas ensemble anam dançar la farandòla...

Germana rebuta Clamença doçament. La pren per la man. Las filhas negras se lèvan. La primièira dona la man a Clamença. E totas s'encordèlan en seguida. Cantan:

Tròta topin
Que topin trotava.
Tròta topin
Que topin que trotèt...

La farandòla se plega, se desplega, vira tot lo torn de la cambra... Puèi per una pòrta dubèrta passa dins una altra cambra... Puèi encara dins una altra... E encara... Monta-davala per d'escalièrs... Crosa que crosa per de corredors. Ni mai cap de fenèstra, totjorn lo lum electric. E la cançon:

L'a copat lo topin
La Masarsa,
La copat lo topin
Lo matin...
Se l'a copat
Que lo petace,
Se l'a copat,
Se l'a copat...

Germana tira davant. La farandòla sèc. Una darrièira cambra blanca, una darrièira pòrta e ara la cauna longa dins la ròca trempassa.

L'a perdut lo camin
De la glèisa,
L'a perdat lo camin
Lo coquin...
Se l'a perdut
Qu'ane far fièira,
Se l'a perdut,
Se l'a perdut...

I a pas mai de lum. Pr'aquò cal contunhar de menar la dança. Anar batre per las parets brutas, d'un costat, de l'autre. Escarlimpar sus las pèiras que redòlan o pescolhar dins la tèrra riala.

XV

LAS DOMAISÈLAS

A bèles moments de gotas d'aiga davalan de la vòlta.

A lisat lo correg
De las cauças,
A lisat lo correg
Del calçon...
Qual va lisar?
La domaisèla...
Qual va lisar?...

E lo relais totjorn:

Tròta topin
Que topin que trotava.
Tròta topin
Que topin que trotèt...

Darrièr Germana las domaisèlas se son perdudas dins la tenebror. Quitan de dançar. Pas per pas caminan en se donant la man. Sola davant, Germana alonga lo braç. A cada boca de cauna novèla sentisson un bufal d'aire fresc. Tornar en rièr, tantas siga-segas, consí conéisser la bona galariá?... Germana primièira aüca. E totas las domaisèlas amb ela:

– Aüc... A... üc... üc... üc... A... üc...

En aücant contunhan de caminar e lor sisclal s'estofa, o se perlonga, o retronís segon que tornejan dins un recoide, s'adralhan dins una galariá mèstra, o passan al ras d'un potz:

– Aüc... Aüc...

Mas un crit a respondut, un aüc mascle. Aval un lum se brandís, luènh, coma una lanterna de las armas, que se sarra pr'aquò. Doas ombras lèu. E puèi dos èstres: Eutròpi e l'ors...

Tant son contentas las domaisèlas que totas ensemble se meton a cantar. Non pas mai la farandòla del tròta-topin mas la cançon de las domaisèlas d'un còp èra:

Al castèl de Porcassés
Un i pèrd e l'autre i ganha.
E tot çò qu'avèm perdut
Que nos cal anar sens braias...
Ara domaisèlas sèm:
Portarem pas mai de braias...

L'ors bèl primièr, Eutròpi, Germana, Clamença, las filhas negras en cordelada, totes se despachan per tornar trobar la pòrta de la primièira cambra blanca del castèl de Porcassés, lo castèl de jos tèrra...

Ça que la aquela pòrta Eutròpi l'aviá daissada dubèrta que lo lum electric donès dins la galariá. Se reconeisson las domaisèlas. Mas consí son bochardas, fangosas del cap als pès, mascaradas, despenchadas! Pr'aquò volon acabar la cançon:

Semblarem los camisards,
Aimam mai anar sens braias.
Cargarem lo cotilhon
E mai aquò nos agrada,
Aquò nos agrada ben
Que lo cuol nos graumilhava...

Sus la pèl blanca de Germana nuda la lòda fresca degota. La combinason de Clamença pendòla, solhada de tèrra riala.

– Filhas, anatz vos netejar e cambiar, ditz Germana. E daissatz-nos, nosautras doas, que nos anam banhar...

Mas davant de se retirar las domaisèlas guinhan Clamença del det. Per se trufar d'ela, cantan:

Vai vai, vai vai, camaisada...
Vai vai, vai vai te lavar...

Germana e Clamença dintran dins la sala d'aiga. La combinason enterrosida sauta. Jos la docha per començar. Germana l'esponga, Clamença lo sabon. La pluèja tebesa s'escampilha. Freta-me tu, te fretarai. Perqué de vergonha? Aquí e aquí. Çò teu e çò meu.

Pren de sabon,
Camaisada,
Pren de sabon, lava-lo...

Puèi dins la banhadoira totas doas ensemble. Son que lo cap que sòrt de l'aiga...

Doas sòrres, donc, aparelhadas. Quant de temps a durat l'aparelhament? Lo pel de Clamença es long.

XVI

LAS SÒRRES DE VESAS

Renat Laforèst devíá partir per Alemanha. Aquò se passava en 1943, del temps de l'ocupacion e del trabalh obligatòri...

Renat Laforèst aviá pas vint ans. Era nascut a la Vèrnha de Castèltronc. D'aquel temps lo país èra pas mòrt encara. E mai í aguès los Alemands. Son pas los Alemands que l'an tuat...

Se la resisténcia aviá pas començat... Mas d'aquel temps, a Castèltronc, de resisténcia qual n'aviá parlat? E Renat Laforèst devíá partir. Los gendarmas èran passats. Seríá donc per l'endeman. Renat Laforèst èra pas sovent sortit de son redòl de la Vèrnha. Son que tot còp per acompanhar son paire per qualque fièira.

Davant de partir, Renat, segon l'usatge, anèt d'un ostal a l'autre portar e recebre un bon:

– A Dieu siàtz... Manquèt pas cap de vesin. Mas degun lo conselhava pas, ni mal ni ben, se caliá partir o partir pas... Si pr'aquò, la Suqueta vièlha, que d'unes la pretendián armassièira, li diguèt:

– Fanton, as encara fins a deman. Vai a Vesas pregar Santa Germana, dins la capèla del convent, que las sòrres i son tornadas... Benlèu una responsa te serà donada...

Renat èra pas ni mai ni mens devociós. Ça que la a la Vèrnha i aviá pas mai de curat. Mas pr'aquò... Renat escotèt la Suqueta vièlha. De la Catussa, a pè, davalèt a Relampac que gasèt, puèi montèt ai Girondenc e butèt fins a Vesas... ont las sòrres èran tornada al convent.

Convent o castèl? Aquí l'istòria.

Del temps de la Revolucion granda, los païsans del terrador de Gironda anèron malmenar qualque pauc dins son salon lo senhor de Vesas e sa familha que se donèt a la paur. Si ben tant que lo senhor emigrèt en Anglatèrra segut de sa seguida.

Las proprietats de Vesas se vendèron coma bens nacionals. Los païsans cromptèron las tèrras. Un mercant de pòrcs cromptèt lo castèl.

La Revolucion jamai n'acabava: roges e blancs... De denúncias, de batèstas, de mòrts. Entre los quites prèires la guèrra. Los convents barrats... monges e monjas pels camins. Pels camins tanben de republicans d'una outra republica. E mai encara los desertors e los insomeses que fugissián la glòria de las armas per escapar al masèl.

Entre Roèrgue e Albigés, non, entre Avairon e Tarn segon la mòda novèla, lo terrador de Gironda semblava per tantes de caminaires de tota mena coma una tèrra de salvacion...

E los païsans que comprenián la misèria ajudavan de lor melhor aqueles barrutlaires, sens res lor demandar de lor politica.

Gendarmas e soldats en brigadas o en seccions venián per la caça a l'òme d'un mas a l'autre. E los païsans, onèstes, mancavan pas de lor pagar un còp per beure. D'aquel temps los suspèctes s'anavan rescondre pels travèrses. Mas quand los gendarmas batián la campanha per tustar los bartasses, los resconduts se sauvavan.

Sus als brigands! cridavan los gendarmas. E los pretenduts brigands de córrer coma singlars entre garrics e castanhièrs. De còps de fusilhs. Per s'abrigar, aval, los poses de las minas anticas. Los òmes percaçats i davalavan. Ne tornavan sortir quand podián.

Pareis que dins las galariás abandonadas los proscriches s'organisèron. Aplechèron de dormitòris e mai de cambras. Amassèron de pervesions. Sus d'autars de fortuna de prèires disián la messa jos tèrra. Qualque temps los gendarmas metèron de pòstes de garda davant cada boca de potz per empachar qual que siá de montar o de davalat. Mas las galariás tant se perlongan, en ziga-zagas, segon las vetas, copan las aigas e s'entrecrosan! D'unas son bòrnias, d'autres se pèrdon. Quantas encara venon badar defòra coma de cafòrnas de sauvatgina, acaptadas de rómecs, entre los rocasses!

E mai qualques unas se dobrisson coma de bojals, dins una cava o per una paret d'ostal. Aital se conta que de cans acorsavan un rainal e lo butèron dins la sia cava e se lancèron darrièr el... Defòra, davant la fendascla, lo caçaire los sublèt tot un brieu. Ni mai ni tornavan ni non respondián. D'aquel temps al Girondenc lo curat cantava la messa granda. Tot d'un còp s'ausiguèron de jaupals darrièr l'autar. Un tapís se levèt e los cans se trobèron dins la glèisa, que las gents fugiguèron coma davant de lops garons...

Donc los gendarmas podián gardar los poses, los proscriches s'escapavan per las galariás...

Pr'aquò d'unes en s'escapant ganhèron la mòrt. La galariá qu'avián seguida los menèt dins la cava del castèl de Vesas, del castèl del mercant de pòrcs. E siá per política, siá per argent, lo mercant de pòrcs los liurèt a la polícia: après lo jutjament, la guillotina, còp sec...

Mas tot s'acaba, quand seriá que per lassitge. La Revolucion tanben s'acabèt. Emigrats o fugidisses, cadun cercava de tornar ganhar son ostal.

Lo senhor de Vesas jamai non tornèt, mas si ben la sia veusa e los enfants pichons. E mai pensavan recobrar aumens lo castèl. Mas lo mercant de pòrcs los saquèt defòra quand lo venián suplicar. Aviá la lei per el. Pareis que la dòna de Vesas anèt morir de misèria a Tolosa. E los enfants degun sap pas ont se perdèron...

Ça que la aquò li portèt pas bonair al mercant de pòrcs que los brigands l'escotelèron un ser que tornava de la fièira, per lo desraubar.

Ara tanben la sia femna se trobèt veusa, amb d'enfants pichons...

Enfants pichons que finiguèron mal. Moriguèron quora un quora l'autre: totes de malautiás sens nom. Son qu'una filha escapèt al sòrt. E mai se maridèt quand foguèt del temps. Mas lo sèu òme l'abandonèt per anar a las guèrras d'Africa ont foguèt tuat...

Pr'aquò una nena lor èra nascuda que s'apelava Germana; nascuda èra estropiada. Jamai de sa vida non caminariá. Ni per la vodar a Sant Eutròpi, contra rancuna, i a res a far...

Moriguèt la menina vièlha, la femna del mercant. Alara la sia filha faguèt donacion del castèl de Vesas a las sòrres del Sant Rosari a carga per elas de gardar dins lo castèl e de sonhar fins a la mòrt la paura Germana estropiada. Coma remembre d'aquela donacion la capèla del castèl seriá vodada a Santa Germana.

Aital lo castèl se virèt en convent. Magra vida per de sòrres contemplativas sul terrador magre de Gironda. Ço que las sauvèt: los rancunaires que sens saber ni cossí ni perqué acorriá de luènh per venir asorar Santa Germana. Ni mai sabián pas quina Germana: de Pibrac, probable.

Amb l'argent dels rancunaires las sòrres adornèron plan lor capèla.

Crompèron de lustres e de candelièrs. Se poguèron passar del curat del Girondenc qu'en primièr lor veniá dire la messa. Tenguèron dins lor convent un almoinièr, pas un almoinièr de primièira, aquò se compren, mas un capelan quicòm de pro sufisent: bles, garrèl e boçut, ni tròp jove ni tròp vièlh. E mai lor menèt un fraire seu, bles, garrèl e boçut el tanben, que poguèt servir de jardinièr...

Los rancunaires, de veire garrelejar los dos boçuts, demandèron d'asorar Sant Eutròpi, Sant Estròpi disián ça que la...

Las sòrres se pervesiguèron d'una estatua e de relíquias d'aquel grand sant. Doas rancunas valon mai qu'una.

E puèi encara ço qu'arribèt. Pèr èsser sòrre del Sant Rosari tota filha davant de prononciar sos vòts cal que pòrte sa verquièira de l'ostal de sos parents. Alara donc, a Vesas venguèt una postulanta de las montanhas Pirenèus. D'aquel temps, per tota filha montanhòla d'aquel redòl, la sia verquièira èra un ors. E la filha menèt son ors... Consí lo vendre? Ça que la sabiá dançar...

La filha prononcièt sos vòts. L'ors demorèt a Vesas e dancèt. Lo caliá tirar per la cadena que pendolava de son anèl de nas. La sòrre orsatièira assabentèt las sias companhas e lo jardinièr que poguèssen comandar la bèstia. A la sortida dels rancunaires, quand avián plan asorat, l'ors donava sa representacion puèi fasiá la quista, un taçon entre sas dents. Si ben tant que los asoraires mesclavan dins lors devocions Santa Germana, Sant Eutròpi e l'ors...

Las annadas passèron. Mas la costuma èra presa. Las sòrres de Vesas tenián un ors. E mai, quand perissiá de vielhum, n'anavan crompar un autre, devèrs Arièja, d'un an almens e plan domdat. E totjorn i aviá una sòrre orsatièira.

A París, en amont, cambiavan las leis. Caliá pas mai de congregacions ni de sòrres ni de fraires. Aital començava lo sègle vinten. Lo prefècte d'Albi mandèt a las sòrres de Vesas l'òrdre de sortir de lor convent. Elas tenguèron pas compte d'aquel òrdre. Al contrari, sus elas barrèron lors pòrtas e s'embarrèron dins lors bastendas, amb l'ors.

Los gendarmas venguèron tornejat. Puèi l'armada arribèt: un peloton de dragons, a caval, lo mosqueton sus l'esquina. Un luòctenent cridèt las tres somacions. Degun respondèt pas. Los dragons davalèron de caval, desfonzèron las pòrtas. Dintrèron dins lo convent. Trobèron pas degun. Las sòrres èran partidas. E mai l'ors. E mai tanben Santa Germana e Sant Eutròpi e lors relíquias. La resèrva eucaristica èra estada consumada.

Eran partidas las sòrres, donc. Mas per ont èran passadas? Pr'aquò qualques vièlhs se sovenián encara del mercant de pòrcs consí donava als gendarmas los malaüroses descobèrts dins la sia cava...

Lo convent de Vesas se deviá vendre. Non, lo castèl, disiá lo prefècte. Degun lo cromptèt pas. Ja lo terrador de Gironda èra mòrt. Lo prefècte d'Albi demorèt lo mèstre...

Encara mai lo temps passèt: guèrra de catòrze, puèi guèrra de quaranta. Degun cresiá pas a l'an quaranta... Que de miserables se trigossèron pels camins per aquel estiu de la desbranda! De refugiats pertot! Dins cada comuna los cònsols requesissian los ostals abandonats. Perqué donc pas lo castèl de Vesas?

Just a Pampalona qu'èran arribadas quatre femnas vièlhas e de filhas joves aganidas, que se podián pas mai téner de tant qu'èran lassas. D'ont venián? D'en amont, probable... E la pus vièlha per una cadena tirava un ors magre qu'a pro pena podiá sègre...

Pas cap d'ostal per las recaptar. E mai los estables èran plens e las fenials comolas de personas de tota condicion jagudas sus la palha o sul pasiment. Degun se podiá pas mai sarrar.

Las quatre vièlhas e las filhas esperavan davant la pòrta de la glèisa amb lor ors. Ni curat ni cònsol sabián pas ont las mandar.

Qualqu'un alara parlèt del castèl de Vesas. Benlèu qualqu'un que se soveniá. Passat pertot, Vesas es ben comuna de Pampalona. Lo cònsol signèt de papièrs provisòris en esperant la decision finala d'Albi.

E un camion portèt tot aquel paure femnum, sens oblidar l'ors, al castèl de Vesas.

Lo garda campèstre qu'acompanhava dubriguèt las pòrtas. Mas tanlèu dintradas, filhas e femnas, vièlhas e joves se metèron de genolhons, se senhèron e cantèron ensemble:

Mon arma glorifica lo Senhor

E mon esperit s'es regausit en Dieu mon Salvador...

E l'endeman tot lo país saguèt que las sòrres de Vesas èran tornadas. E mai demorèron. Lo prefècte d'Albi aviá d'autras cabras de mólzer amb tot lo revolum. Los papièrs provisòris del cònsol degun los perlonguèt pas. Se perlonguèron totes sols...

Aital Renat Laforèst, aquel ser, arribèt al castèl de Vesas e tirèt l'esquila. Una sòrre li dobriguèt, ni vièlha ni jove, vestit negre, vel negre e bavarèl blanc...

Ni mai Renat sabiá pas tròp çò que caliá dire. La sòrre lo prenguèt a la capèla. Se metèt de genolhons e li faguèt signe que s'agenolhès el tanben. La sòrre pregava sens prononciar, res qu'en bolegant las pòtas. Renat cerquèt de se sovenir de qualque pregària, mas mesclava tot e s'enrambolhava.

Coma n'èra aquí dins son esperfòrç la sòrre li diguèt:

— Mon filh, siás per partir per Alemanha, tu.

— Oc, respondèt el, susprés.

— E tenes de partir?

— Pas gaire...

— Oc o non? Cal causir. Deman serà pas temps. Alara?...

— Consí far autrament?...

— Vèni...

E la sòrre se levèt. Renat la seguèt. Arribèron dins un membre blanquit de cauç que servissiá tot al còp de burèu e de cambra. Aquí se teniá la maire superiora sieguda davant son escritòri a bolegar qualques papièrs.

— Ma maire, diguèt la sòrre, vos meni aquel enfant...

La maire levèt lo cap. En plena cara agachèt Renat que sabiá pas mai cossí se téner. Era pas una femna vièlha, la maire superiora. A pro pena se butava los trenta ans. Menuda e linja dins son vestit pesuc, mans finas, carnacion clara. Bruna o blonda? Se podiá pas conéisser: amb lo vel. Mas sos uèlhs candes, ni blaus ni vèrds, tròp grands, prenián mesura de tota causa.

Renat, crentós, volguèt marmussar qualque desencusa. La superiora lo copèt:

Fanton, se vòls, te gardam aici, coma sòrre. Es a dire que te vestirem coma nosautras sèm vestidas e coma nosautras te comportaràs. Fins que la guèrra s'acabe o prenga una altra virada...

Me sonaràs maire. Te sonarai filha. Si que non vai-te'n. La nòstra pregària t'acompanharà...

Renat, un moment, ne creguèt pas sas aurelhas. Una idèa falorda! Mas los uèlhs candes de la superiora quitavan pas de lo mesurar.

— Alara? diguèt ela, coma per n'acabar.

— Demòri! respondèt Renat.

Ara que tot èra decidit calíá reglar las menudalhas. Los parents de Renat serián avertits que lor enfant trasiá pas mal, sens lor donar cap d'adreça... Per una sòrre novèla calíá causir un nom: sòrre Maria Renada que sonava plan. E pel vestit la maire lingièira fariá lo necessari.

Renat lo menèron a la linjariá. Mas lo daissèron sol amb la maire lingièira: una vielhòta grosseta, rojòta de gautas e rafida coma una poma.

La vielhòta de dobrir los armaris: aquel de las raubas e lo del vels, aquel de la farda:

— Desabilha-te! diguèt a Renat.

Renat quitèt la vèsta, puèi la camisa encara, las sabatas. Mas gardava las cauças pr'aquò.

La vielhòta furgava d'un armari a l'autre. Se revirèt. Vegèt Renat en cauças. E comandèt:

— Cal tot quitar, fanton...

Renat venguèt roge. Daissèt tombar las cauças. Mas encara...

— Tot! i tornèt la vielhòta. Tot!

Renat faguèt davalat son calçon. E la vielhòta de parlar polidament:

— Fanton, comprenes, soi la tia maire, uèi. E te devi aprene de te vestir, que degun se dobe pas de res. Se cal, te vestirai cada jorn de las mias mans. Mas veiràs que lo plec serà lèu pres... Aürosament qu'as pas de barba. Son que de pel folet. Avèm d'èrbas e de polvas per lo netejar...

La vielhòta ensenhèt donc a Renat consí se vestir: la farda per començar, de naut e de bas, cambaligas e tot, e puèi la rauba e lo vel.

— Lo teu pel aurà lo temps de venir long, ajustèt la vielhòta. Puèi encara quelques conselhs per la teleta. A la fin menèt Renat davant un miralh, que s'agachès...

— Quina polida sorròta que fas, ma filha!

E la vièlha lo potonèt sul front.

Aital sòrre Maria Renada demorèt al convent de Vesas. Cada sòrre aviá son cambron per dormir. Se calíá levar de nuèch per cantar l'ofici, sens parlar de la messa e dels oficis cantats de cada jorn. Sòrre Maria Renada lèu montèt la nòta tan naut e cantèt tan prim coma las autras sòrres.

Aprenguèt tanben amb sas companhas a recitar lo rosari de longa, agenolhadas sul pasiment, si ben tant que la pèl de sos genolhs venguèt dura coma de còrna de bata. Aital a fòrça de paternejar la sia votz tornèt mudar, se virèt en votz de filha.

La maire lingièira, coma una maire vertadièira, s'ocupava d'aquela novícia per li far prene totes los biaisses e los anars que convenon a una persona que pòrta raubas e cotiljons.

E i aviá l'ors que se passejava en se balançant presugament dins la cort del convent.

— Sòrre Maria Renada, dísiá la maire lingièira, aquel animalàs cossí se ten! E tu, davant, lo revertavas... Tornaràs pas mai ors... As despolhada la bèstia lorda per te vestir de la rauba de la nòvia... L'òme, quand parli de l'òme es de l'òme, non pòt èsser sauvat que quand se vira en verge sàvia per esperar l'espós: lo nòvi que deu venir prene la nòvia...

Sòrre Maria Renada se sentissiá cada jorn pus leugièira. Ni mai podíá pas comprene cossí aviá pogut suportar son primièr estat de gojat malnet e grossièr...

Al convent de Vesas se pregava mas calíá tanben trabalhar: la capèla de far lusir, los corredors de balajar, las cambras de netejar. E puèi encara la bugada, l'òrt, lo polalhièr, la lapinièira, la cosina.. sens parlar dels bornhons. Tantas de besonhas menudas e fastigosas. Besonhas femenèlas... Pr'aquò i aviá las flors...

Aital per una bèla serada d'estiu, contra la paret de l'òrt, sòrre Maria Renada culhissiá de ròsas. Sòrre Josèpa Joana l'ajudava, una sorròta jovenòta e fresca. Calíá causir las flors pus polidas per l'autar de Nòstra Dòna que la fèsta tombava l'endeman.

Quand aguèron copadas caduna sa braçada de ròsas en rama, las doas sòrres se sieguèron una contra l'autra sus l'èrba rasa del pradèl. Comencèron de far de ramelets.

Après la calorassa del vèspre un aire fresc veníá de se levar. Se tornava polsar. Tant nolián las ròsas entrespelidas que las doas sòrres gausavan pas se parlar. Encara mai se sarravan una contra l'autra.

Es sòrre Maria Renada que comencèt. Prenguèt la man de sa companha que boleguèt pas. Puèi l'autra man. Un moment aital de s'agachar... Las doas sòrres se potonegèron de vam. Se tenián pas mai las mans. Caduna brandissiá la rauba de l'autra per cercar dejós... Totas doas cridèron al còp:

— Mas siás un òme, tu!...

Se levèron en prautissent las ròsas. Sòrre Maria Renada demandèt:

— Mas perquè te daissavas alisar?

E sòrre Josèpa Joana de respondre:

— Perque sabí çò que soi... Mas cresiái que tu èras çò que siás pas...

Mas qué far mai? Aquò se passava en 1943... Sòrre Maria Renada e sòrre Josèpa Joana tornèron metre en òrdre caduna son vel e sa rauba e sa farda, sens dire res... Calíá culhir de ròsas per Nòstra Dòna...

XVII

LA VESTIDURA

Clamença se dormís encara dins sa camisa de dentèla catimèla. Se dormís encara mas se desrevelharà lèu. Tot contra son còs abandonat un autre còs arderós se sarra. E doas mans passejairas, a tota fresa, alisan la dentèla, dessus per començar: Germana, probable, nuda segon sa costuma. E Clamença, consenta, se prèsta al jòc demandat. Se vira sens se desaconsomir. Aital es cada matin...

Cossí saber ça que la se solament es lo matin, al castèl de Porcassés jos tèrra? Encara la cambra es plena de tenebror negra. Ni mai lo solelh i se lèva pas...

Mas perqué uèi lo jòc es pus brutal? Clamença se tira del sòm. Que son duras las mans que la pastejan! Li dona lo solèu, aquel èstre desconegut que de vam la besonha, de tant que put la furejor. Germana, non... Rafalejariá pas, ela... Son pas las sias aquelas pòtas escupinhosas. Ni mai lo seu aquel alen que sentís a frescum.

Clamença se vòl aparar. Crida, siscla, petna, graufinha L'èstre la tusta que la maca. La dentèla s'estraça.

La camisa vòla... Se s'alucava la luminariá! Mas non.

Clamença coneis contra son pel un membre d'òme que cerca la juntura per la desfonzar...

Clamença mordís, aquí que pòt, coma una fòla, planta sas dents, planta sas onglas. Mas l'autre, d'una man li pren lo naissilh espaurugat, lo tira per l'anèl. Clamença se tòrç en bramant sa dolor...

D'un còp alara la cambra s'emplís de lum. L'èstre sauta del lièch. Eutròpi: l'èstre. Clamença lo vei fugir, tot òrre, vescós, tot en pel... Ela, filha qu'es filha, s'estavanís.

Quand torna a ela un poton se pausa sus son front. Germana la sòrre es aquí per la colitrar:

— Clamença, paura... Te plores pas: anam cantar...

Las filhas negras son dintradas dins la cambra. Germana lor fa signe e cantan:

La filha del païsan,
La filha del païsan,
Dison que la maridan.
Se la maridan,
La maridan luènh d'aicí.
La paura n'es tan jove
Que sap pas lo camin...

Mas aquí se calan. Germana parla:

— Clamença, se n'es pas mancat de gaire que te maridèsses per fòrça, uèi... Serà a tu de causir pus tard.

Siá d'un sens, siá de l'autre, que t'anam tornar la libertat...

E Germana crida:

— Eutròpi!...

E Eutròpi es aquí. S'es mes en cauças rifanha. Buta davant el sa farga de campanha. E darrièr el se quilha l'ors que rifanha tanben jol morrial.

Germana tira lo naissilh de Clamença. Eutròpi pren las tenalhas e ven. D'un còp sec còpa l'aram encarnat, e l'anèl tomba. Las filhas negras de cridar l'aüc...

Eutròpi pausa las tenalhas. Aganta lo conflèt de doas mans e bufa suls carbons que brasilhan. Puèi fa calfar un autre aram fins que siá roge.

Un patanon qual l'a portat? E lo cotèl per lo copar en dos talhons? Germana, un d'aqueles talhons lo plaça darrièr l'aurelha de Clamença. Aquí lo ten coma se deu jos l'aurelhon. Eutròpi se sarra, son aram roge al cap de las tenalhas. Prompte lo planta dins l'aurelhon qu'es a posita e lo travèrsa fins al patanon...

Ni mai Clamença compren pas perqué. Cal que se vire, e son aurelhon de l'autra aurelha Eutròpi lo trauca, del meteis biais, sus l'autre talhon del patanon...

Pr'aquò Germana tira d'una brústia de nacre que li presenta una filha negra un pendent d'aur fin, de tres pendolilhs que tremòlan. Ne dobrís la bocla menuda e l'engulha pel trauquilh dolorós de l'aurelha esquèrra de Clamença.

Puèi encròca lo crocarèl agut... Germana tira encara l'autre pendent de la brústia. E l'encranca a l'aurelha drecha de Clamença, patetament...

Las filhas negras cridan l'aüc un còp de mai. Una après l'autra venon abraçar Clamença e la potonejar sul front... Mas Eutròpi a pres lo conflet. Se sarra tanben de Clamença de per darrièr. E lo canèl del conflet lo vira ont cal:

E bufa-li... E bufa-li... E bufa-li... al trauc... E bufa-li... E bufa-li... E bufa-li... al cuol...

Eutròpi canta la bufatièira de sa votz de grapaldàs en saquejant son instrument. L'ors, que degun se'n trachava pas, de son costat se met a gronir. A son torn ven potonejar Clamença de son morrial lhabrut...

Germana comanda:

— Pro!... Eutròpi, moquet, pausa son conflet e torna amassar la cadena de l'ors.

Anam sortir d'aicí! ditz alara Germana. Uèi es lo jorn de la vestidura... Defòra donc... Pleguem-nos dins una flaçada, tu e ieu, Clamença, que sèm nudas... E las espardilhas als pès qu'anam caminar...

Las flaçadas son presentadas per las filhas negras, las espardilhas tanben. Clamença e Germana se plegan e se calçan. Son lèu prèstas.

— En abans!...

Germana tira Clamença per la man. Las filhas negras cantan:

Se la maridan,
La maridan luènh d'aicí.
La paura n'es tan jove
Que sap pas lo camin...
La prenguèt per la man,
La prenguèt per la man,
La menèt a la glèisa...
Marchatz, novieta,
Marchatz a pichòt pas
E prenètz-ne plan garda
De non trabucar pas...

Eutròpi e l'ors se'n van primièrs. Germana puèi e Clamença. Las filhas negras sègon... Las cambras una per una e lo sens fin dels corredors. Mas a la darrièira cambra Eutròpi pren una lanterna de sus una estanta, l'aluca. Ara cal daissar lo castèl de jos tèrra. Cal montar per las galariás. Las filhas negras acaban las paraulas de lor cançon. Puèi contunhan en sublant:

Tu tutu tu tutut
Tu tutu tu tutut...

Aital un moment, puèi se calan. Pr'aquò Eutròpi brandís sa lanterna per se reconéisser. D'un còp se tira de la galariá mèstra per s'engulhar dins un tudèl bas, estrech, que rajoleja d'aiga de fanga. Eutròpi s'acocola per avançar. De quatre patas se met l'ors. Germana, Clamença e las filhas coma pòdon se trigòssan darrièr, pachinga-pachanga...

Quant de temps aital? Pas benlèu una ora. Plan pro en tot cas per se trempar a cada rajòl e per asagar en pescolhant. E mai encara Eutròpi i vei amb sa lanterna. L'ors, el, pòt solfinar. Mas Germana, e Clamença, e totas las filhas, a paupas devon caminar. Aquí se trucan de ròca en ròca, aquí se prautisson una l'autra. Clamença cridariá se gausava, de tant que los rens li dònlon...

Eutròpi s'es arreatat. Clamença es tombada que sabiá pas. Germana l'amassa, cossí la levariá? Ara es tant estrech lo tudèl que l'ors s'alastra e se desplega, patas davant, patas darrièr.

Eutròpi a bolegat quicòm, la pèira que vira. Una claror electrica redonda coma una luna marca la fin del tudèl. E l'aire tira.

Eutròpi sortís en se rebalant lo cap primièr. E l'ors tanben... Ara Germana... Clamença a son torn s'es trigossada fins al trauc. Vei una cava en vòlta, pasimentada. Un darrièr còp se cal arrapar a una lausa. Mas doas sòrres son aquí qu'espèran, una de cada part del trauc. Doas sòrres vertadièiras en rauba negra, e lo vel, e lo bavarel blanc, lo rosari e la crotz... Mas an cargat totas doas un davantal blanc de tela cerada estacat sul còl e per l'esquina. Vielhòtas totas doas de tant que son rafidas. Se rison. Se clinan totas doas al còp. De las doas mans...

(Aicí s'arrèsta lo manuscrich.)

© CIEL d'Oc – Juliet 2005